

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ДРАМАТУРГІЇ

ГЮГО
(1802 - 1885)

„МИСТЕЦТВО”
КИЇВ

ВІКТОР
Г Ю Г О

РЮЇ БЛАЗ

ДРАМА В П'ЯТИ АКТАХ

ПЕРЕКЛАД З ФРАНЦУЗЬКОЇ
САВИ ГОЛОВАНІВСЬКОГО

РЕДАКЦІЯ ПЕРЕКЛАДУ
МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

„М И С Т Е Ц Т В О”

1948

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Рюї Блаз'.
Дон Саллюст де-Базан.
Дон Сезар де-Базан.
Дон Гурітан.
Граф де-Кампореаль.
Маркіз де-Санта Круз.
Маркіз дель-Басто.
Граф д'Альба.
Маркіз де-Прієго.
Дон Мануель Аріас.
Монтасго.
Дон Антоніо Убілля.
Каваденга.
Гудієль.
Лакей.
Алькад.
Воротар.
Альгвазил.
Паж.
Донья Марія Нейбурзька, королева Іспанії³.
Герцогиня д'Альбукерк.
Касільда.
Дуенья.
Дами, сеньйори, радники, пажі, дуеньї, альгвазили, сторожа, воротарі, слуги.

ДІЯ ПЕРША

ДОН САЛЛЮСТ

Зала Данаї в королівському палаці в Мадриді. Розкішні меблі в напівфламандському стилі часів Філіппа IV. Ліворуч велике вікно з золоченими рамами та різнобарвними шибками. Обіруч—двоє маленьких дверей, які виходять у внутрішні покої. В глибині—великий скляний балкон з вітражем у золотій рамі. З балкону крізь широкі двері вихід в галерею. Ця галерея пересікає всю сцену, і вона прикрита великими завісами. Стіл з приладом до писання. Біля столу—крісло.

Дон Саллюст входить маленькими дверима ліворуч. За ним Гудієль та Рюї Блаз із дорожніми речами. Саллюст в чорному оксамитовому придворному вбранні часів Карла II. У нього на шії орден Золотого Руна. Поверх чорного одягу розкішна мантия ясного оксамиту, гаптована золотом, підбита чорним атласом. Шпага з великим ефесом. У капелюсі кілька білих пер. Рюї Блаз—в лівреї, без шпаги та капелюха. Одяг каштанового кольору з золотими та червоними позументами. Гудієль—у чорному одязі з шпагою.

ПОЯВА ПЕРША

Дон Саллюст де-Баван, Гудієль, за
хвилину—Рюї Блаз.

Дон Саллюст

Вікно там відчиніть!.. Закрийте двері,
Блаз.

(Рюї Блаз виконує, потім після знаку дон Саллюста виходить у двері, що в глибині сцени. Дон Саллюст наближається до вікна)

Ще спить довкола все... Та місяць вже
погас.

(Швидко повертається до Гудієля)

Ах, Гудієль! Мое скінчилось панування...
Удар, мов блискавка... Немилість і—
вигнання!

Все миттю втрачено. Ти хочеш знать—
чому?

Інтрижка... Так. Дівча причиною тому...
В моему віці гра то мала підходяща,
Та ще з служницею, яка між слуг
не краща!

А, бач,—спокушена!.. І вся біда лиш в тім,
Що вхожа з віником у королівський дім!
Як плакала вона... благала. Але нині
Все ж понесла байстрия в покої господині.
Наказ—вінчатися. Мені—плювок в лице...
Я відмовляюся, звичайно. Через це

Саллюста вигнано. Саллюста де-Базана!
І двадцять літ труда щоденного—омана,
Борні і величі, і слави двадцять літ!
Собі самому я складав в усьому звіт—
Алькадам всім глава і перший гранд
при троні,
Всесильний де-Базан, чиє ім'я в поклоні
І в трепеті усі назвати лиш могли;
Мій вплив, слова, які незрушними були,
Все, чим я володів, моя над світом влада,
Посади, почесні і палаци алькада—
Все це зруйновано під крик і сміх юрби.

Гудієль

Ніхто про це не зна, сеньйор...

Дон Саллюст

Але ганьби
До ранку не втаїш. Мерщій, мерщій
в дорогу!
Пощо приниження! Я зникнуть маю змогу!

(Злісно розстібає камзол)

Ти комір так затяг, немовби я абат.
Ах, душно як!

(Сідає)

Ну, що ж, поїдьмо з цих палат.
Та я підрию ще під них свій хід
підземний,

Підкоп нечуваний,—невидимий і темний!
Вигнанець!

(Зводиться)

Гудієль

Монсенъюр, та звідки ж цей удар?..

Дон Саллюст

Від королеви. О, неначе грім з-за хмар,
Меч помсти упаде на неї, Гудієлю!

Ти мій учителю, кого під власну стелю
Я взяв тому вже більш як довгих
двадцять літ,—

Ти знаєш дум моїх невидимий політ,
Як бачить темне дно колодязя людина,
Що в глибину земну врізалася єдина.

Я їду звідси геть—в Кастілію, в Фінляс:
Помріяти мені в маєтках буде час!

Ти приготуєш все. „Дівча всьому
причина!“

Ящепораджуся... Здається, той хлопчина,
Якого знаєш ти, придасться ще мені,
І поки тут я пан... Як я помщуся! Ні,
Цього сьогодні тут вгадати ще не можна,
Та помста буде зла, страшна і непреложна!
Готуйся... Звідси ти зі мною їдеш теж.
Та поки що мовчи... Ти чув? Мовчи і...
стеж!

*(Гудієль, вклоняючись, виходить. Дон Саллюст
гукає)*

Рюї Блаз!

Рюї Блаз
(з'являється в глибині)
Монсеньйор...

Дон Саллюст
Тому що я віднині
В покоях тут не сплю,—замкніть по цій
хвилині
Все на замок. Ключі ж лишити.

Рюї Блаз
Зрозумів...

Дон Саллюст
І ще одне... Вночі, коли замовкне спів
На пізній месі, тут ітиме королева
В свій кабінет... Слідом за нею ви підіть.

Рюї Блаз
Зроблю це, монсеньйор.

Дон Саллюст
(біля вікна)
На площі там стоїть
Людина—бачите? Говорить щось
сторожі...
Зробіть тихенько знак, що він піднятись
може
По сходах цих сюди...

Р ю ї Б л а з

(виконує. Дон Саллюст продовжує, вказавши йому маленькі двері праворуч)

Чекайте... І раніш,
Аніж лишити нас, підіть погляньте лиш,
Чи не прокинулись в кімнаті альгвазили.

Р ю ї Б л а з

(відхиляє двері, повертається)

Сплять, монсеньйор...

Д о н С а л л ю с т

Глядіть, щоб їх не розбудили.
Потрібні ви й сами ще будете мені:
Поблизу будьте. Тут, Рюї Блаз, у домі
стіни мають вуха.

(Входить дон Сезар де-Базан. Капелюха на ньому прорвано. Великий розідраний плащ, спущені панчохи, покривлені, старі черевики. Дон Сезар та Рюї Блаз одночасно кидають погляди один на одного і обидва одночасно роблять рухи здивовання).

Д о н С а л л ю с т

(убік)

Як!.. Вони старі знайомі?!
(Рюї Блаз виходить)

ПОЯВА ДРУГА

Дон Саллюст, дон Сезар.

Дон Саллюст

Аж ось і ви, бандит!

Дон Сезар

Це я, кузене мій...

Дон Саллюст

Приємно бачить вас у вбогості такій...

Дон Сезар

(вклоняючись)

Чудово!

Дон Саллюст

Тут про вас говорить весь Мадрид!

Дон Сезар

І це вам до смаку?

Дон Саллюст

Учора згинув слід

Дон Карлоса—його украли гостру шпагу
І лиш тому в плащі лишили бідолагу,
Що орден Якова він має.

Дон Сезар

Як? чому?!

Ісусе пресвятий!

Дон Саллюст
Причиною тому
Був хрест гаптований. Ну, як?

Дон Сезар
О, час жахливий!
Та сто чортів! У нас і злодій полохливий:
Святому Якову він догоджати став!

Дон Саллюст
Ви там були?

Дон Сезар
Його я пальцем не чіпав.
Я був... не осудіть суворо, бога ради:
Я був, але... давав самі лише поради.

Дон Саллюст
Ще краще! А скажіть—учора після двох,
Коли ганебний зброд, що ходить
без панчох,
Обірваний, брудний, мов зборище
шалене,
Напав на варту,—ви були там теж?

Дон Сезар
Кузене!
Поліцію завжди я щиро зневажав.
Я, правда, був там теж, та... вірші лиш
складав,
Коли там билися, я споглядав картину.

Дон Саллюст

Це ще не все!

Дон Сезар

Ну, що?

Дон Саллюст

А от що, мій хлопчино,
Що на кордоні, все рубаючи з плеча,
Ви з бандою взяли й відкрили без ключа
Французьку митницю, хоча й була
сторожа...

Дон Сезар

Таж Франція тепер країна нам ворожа!³

Дон Саллюст

У Фландрії, коли, вертаючись назад,
Дон Поль Бартолемі, що спродав цілий сад
І гроші віз, щоб їх в святий капітул
здати,
Ви гроші ті собі схотіли, друже, взяти,
Церковні всі святі зневаживши права!

Дон Сезар

У Фландрії?.. А що ж, можливо! Це
бува...

І все?

Дон Сезар

(глянувши на своє вбрання)

І ви відповіли... „Це—Зафарі!“ на гріх.

Дон Саллюст

Ні, я почервонів.

Дон Сезар

Ото був, певне, сміх!

О, я ще змолоду люблю жінок смішити.

Дон Саллюст

Ви звикли між убивць та між безчесних
жити...

Дон Сезар

Та що ви! Навкруги самі лиш школярі!

Дон Саллюст

... і з шлюхами завжди тиняться до зорі...

Дон Сезар

О, чарівні мої Люсінди та Жанетти,
Клянусь, що мало вас оспівують поети!
Лиш я один вночі співаю вам пісень,
Які з шанобою для вас складаю вдень.

Дон Саллюст

Нарешті злодій цей, Маталобо

з Мадриду—

Він нищить все підряд і не лишає сліду.
Він друг вам теж?

Дон Сезар

Прошу, мій друже,—розсудіть:
Без нього я давно б загинув мимохіть.
Зустрів якимсь мене без одягу він в січні.
Розчулився, обняв, мов друзі ми одвічні!
Ви д'Альбу знаєте... Натертий він завжди,
Як дама, амброю... Та це ще півбіди:
Любив носити він сукно яснозелене!..

Дон Саллюст

І що ж?

Дон Сезар

Маталобо роздяг його для мене!

Дон Саллюст

Ганьба!

Дон Сезар

Та в чім, кузен? Носити на собі
Таке ясне сукно, узор голубі,
Які мене, скажу по правді, прикрашають,
В тепло звеличують, а в холод
зогрівають...

Та гляньте лиш—камзол новісінький!

*(Він розстібує свій плащ, показуючи блискучий
камзол)*

А тут,
В кишенях графових, цидулок цілий пуд—
Жіночих, ніжних серць тонкі

переживання...

Бувало, в роті ще не мавши крихти
зрання,
На кухню дивлячись привабливу чиюсь,
Вдихаю дух смачний, та з того не журюсь,
Бо в цих записочках підтримку серцю
маю,
В яких замість котлет вбачав я двері
раю...

Дон Саллюст

Сезаре...

Дон Сезар

Ах, кузен! Облиште докір свій.
Так — я вельможа, гранд, колишній
багатій,
Зовусь дон Сезар — і родич вам по крові;
Так, щастя й радощі були зі мною
в змові!
Та доля — зрадниця, це знає цілий світ:
Ба! Ще не сповнилось мені і двадцять
літ,
Як все я витратив, позакладав в контори,
І від маєтків лиш zostались кредитори,
Що кожен з них ходив, неначе тінь моя...
Отож я втік од них, змінив своє ім'я,
І нині кращого в шинках співця немає!
Я нині — Зафарі, а хто я справді — знає

На всій землі один, і то, кузене, — ви.
І хоч у вас тріщать кишені від грошви,
Не дуже щедрі ви, і я живу як птиця:
Під древнім палацом Теве прекрасно
спиться!

Та що тут скаржитись! Спіткає в полі
ніч, —

Під небом зоряним гоню я скарги прич.
Я долі власної не хочу дорікати.

Всі певні: в пеклі я, чи в Індію здихати
Подався зопалу... А я поблизу тут —

Гуляю, п'ю собі, не відаючи скрут.

Мій палац, звідки я пішов з наказу долі,
Належить нунцію⁴, старому Еспінолі.

І — на здоров'ячко! Коли я там ходжу,
А слуги нунція скульптурами чужу
Оздоблюють, мов рай, і скрашують

будову, —

Поради слугам тим корисні я даю:

Мовляв — поставити б, як в кожному раю,
Старого Вакха тут з Венерою у парі!

Ну, а тепер — хоча ми з вами дещо

в сварі —

Чи не позичили б ви — так, дукатів

з п'ять?

Дон Саллюст

Послухайте мене...

Дон Сезар

(склавши руки на грудях)

Якщо ви згодні дати...

Дон Саллюст

Я кликав вас на те, щоб стати вам
в пригоді.
Згасає вже зоря моя на небозводі,
А в світі я один — бездітний багатій,
Я хочу врятувати вас, Сезаре. Хоч свій
Ви гонор маєте — мовляв, нам все
байдуже
Я всі сплачу за вас борги, мій любий
друзе,
Я всі маєтки вам і палац поверну,
В дім королівський вас введу,
і в мить одну
Ви знову станете вельможею
й сеньйором.
Воскресне хай Сезар, нехай умре ваш
сором!
Без меж відкрито вам товстий мій
гаманець:
Беріть без страху, не дбайте про
кінець.
Як маєш родичів і хочеш спокій мати,
То будь-що-будь уже, а мусиш
помагати!

Дон Сезар

Ох і диявол же! Та все ж такі слова
Почути радісно і з ваших уст бува.
Продовжуйте.

Дон Саллюст

Одну я ставлю вам умову.
А втім, щоб вірити твердіш моєму
слову, —
Візьміть цей гаманець.

Дон Сезар

(хапає гаманця з золотом)

А! Це чудова річ!

Дон Саллюст

Я ще п'ятсот додам. Гра буде варта свіч.

Дон Сезар

Маркізе...

Дон Саллюст

Зараз же...

Дон Сезар

Їй-богу, покорили!
Що ж до своїх умов, — натискуйте
щосили.
Я згоден шпагою служити тільки вам.
Скажіть, — і з радістю піду я сам-на-сам

На пекло і його привідцю — Вельзевула,
Невдача мій клинок ще жодна не зігнула.

Дон Саллюст

Цього разу клинок для себе збережіть.

Дон Сезар

То що ж потрібно вам? Чим можу
я служити?

Дон Саллюст

(наблизившись, тихо)

Ви верховодите серед міського зброду —
Велика честь! — і лиш дістанете нагоду,
Здіймайте заколот — і це придасться нам.

Дон Сезар

Клянуся, друже мій, — одну з найкращих
драм

Чи, може, й оперу зібрались ви заграти!
Яку ж ви роль мені могли б в оркестрі
дати?

Найбільше в музиці люблю я барабан.

Дон Саллюст

(багатозначно)

Не Зафарі ви вже, а дон Сезар Базан!

(Все знижуючи голос)

Послухайте... Мені людину треба мати,
Що в сутінку могла б зі мною поряд
стати

спричинитися до деяких подій.
Ви, Сезар, знаєте, що я не лиходій,
Але в житті у нас трапляються хвилини,
Коли, зневаживши тендітну честь
людини,

Ми до найнижчої роботи беремось
Руками голими. Мої дукати — ось
Тебе я можу в мить одну озолотити,
Та дещо і мені повинен ти зробити:
Так, як досвідчений мисливець на пташа
Вночі становить сіть і тайно залиша
Люстерко, щоб воно при місяці блищало,
У пастку те пташа заманюючи вдало, —
Так мусиш ти, свій план обдумавши
як слід, —
Хай буде то страшний, але чудовий хід —
В сільце одне дівча гарненьке заманити
І помсту здійснити.

Дон Сезар

То я повинен мстити?

Дон Саллюст

Жорстоко.

Дон Сезар

Жінці?

Дон Саллюст

Так.

Дон Сезар

Нізащо!..

Дон Саллюст

Друже мій!

Дон Сезар

Ні слова більше! Є завжди в душі моїй
Щодо жінок одне постійне почування:
Хто мститься на жінках,
Удар наносячи з-за рогу в серце їм,—
Будь він найперший пан, що хвалиться
своїм

Ім'ям високим, — він вже альгвазил
для мене!

Будь то кастільський гранд, перед яким,
кузене,

Сто сурмачів хвалу співа навперебій,
Хай орденами він затулить сором свій,
Із найдавнішого нехай він буде роду,—
Його повісити ладен я в нагороду.

Дон Саллюст

Кузен!

Дон Сезар

(кидає гаманця дон Саллюстові)

Ні слова. Все. Ганебних таємниць

Не хочу знати я, ані ловити птиць!
Ні таємниць, мені ні грошей
не потрібно.
Я розумію ще — коли мечем несхибно
В усьому рівного на смерть у груди
б'ють;

Коли бандитова вночі бушує лютъ,
І убиває він біля дверей сторожу;
Все, все, що хочете, я зрозуміти можу, —
Убити сторожа, тюремщика, гінця,
Суддю багатого — дурного, як вівця...
Та жінку скривдити, тендітну і безсилу,
Чи пастку вирити для неї, як могилу...
Хто зна, чому вона зробила крок хиткий?
То може помилка, чи може наклеп
злий...

О, ніж дійти мені до злочину такого,
Клянуся щиро вам ім'ям творця
святого! —
Здобути золото, чи при дворі ім'я, —
На смерть розтерзаним волів би бути я,
Лиш честі й совісті своєї не згубити!

Дон Саллюст

Кузене!

Дон Сезар

Ні, я більш не згоден вам служити!
І доки ще вода в фонтанах свіжих є,

І вітру для легень в полях мені стає,
І в місті злодіїв, які одягнуть взимку,
Я добру матиму надію і підтримку!
В порталах палаців, які належать вам,
Вночі кісткам своїм я добру волю дам —
У сутінь голову, а ноги — проти сонця:
О, не страшний мені давно сквозняк

з віконця!

Прощайте ж, друже мій! Господь
розсудить нас!

Лишаю з миром я серед придворних вас,
А сам до злодіїв і до бродяг вертаюсь:
З вовками житиму, з гадюками ж —
не знаюсь!

Дон Саллюст

Хвилину... чуєте?

Дон Сезар

Скінчився мій візит.

А може хочете, — в тюрму мене везіть,
Скажіть, що злодій я, убивця і дурисвіт...

Дон Саллюст

Однак, признаюся, — ви витримали іспит!
Тверда людина ви — на диво всім панам.
Я задоволений і тисну руку вам!

Дон Сезар

Як?!

Дон Саллюст

Все, що казав я вам, то, друже мій,
для жарту,
Зате дізнався я, що ви твердого гарту.
Нічого більше.

Дон Сезар

Як?! Це все примара лиш?
Ця помста... жінка...

Дон Саллюст

Так. Це тільки сон. Ти спиш.

Дон Сезар

А борг сплатити мій — це може теж
видіння?
А ті п'ятсот екю?

Дон Саллюст

Чекай лише... Терпіння...
Я зараз принесу.

(Іде в глибину сцени, робить знак Рюї Блазу увійти).

Дон Сезар

(вбік)

Отак йому й повір!

Дон Саллюст

(до Рюї Блаза)

Лишіться тут на мить.

(Дон Сезареві)

Я швидко...

Дон Сезар

(вбік)

Лицемір!

ПОЯВА ТРЕТЯ

Дон Сезар, Рюї Блаз.

Як тільки дон Саллюст виходить, дон Сезар і Рюї Блаз швидко наближаються один до одного.

Дон Сезар

Ні, я клянусь — це ти, мій милий
Рюї Блаз!

Рюї Блаз

Ти, Зафарі?! А що ти робиш тут
в цей час?!

Дон Сезар

Я випадково тут. Я не прийшов у гості,
Хоч смак до цих пишнот і мають люди
прості.

Та ця ліврея... як! Невже це маскарад?

Рюї Блаз

Ліврею знявши, я маскований стократ!

Дон Сезар

Це кажеш ти? Чому?

Рюї Блаз

Дай, друже, стисну руку.
Ми добру маємо на дружбу запоруку:
Ті дні осяяні — коли з тобою ми
Жили на вулиці між простими людьми,
Вночі і вдень завжди холодні та голодні;
Коли заздальгідь душа з душею згодні,
Були подібні ми з тобою, як брати,
І сходу ждали ми й нічної темноти
З одним захопленням —
І з піснею одною;
Коли під шатами одних небес з тобою,
Подовгу лежачи в захопленні без сну,
Надію радісну плекали ми одну...
Все, все ми нарівно ділили з половини!
Але кінець кінцем прийшли сумні
хвилини,
Коли шляхи свої обрати кожен мав!
Чотири роки я куди ти зник не знав.
Так от ми стрілися, і ти так само
вільний,
В нужді і бідності багатий і всесильний,

Дитя безмежності, ти завше — Зафарі!
Та я не той уже, не той, що на зорі...
Не доброхіть мене життя тримало

в школі,
Учився гордості я у сумної долі
І став я мрійником замість трудівника.
В ті дні ти знав мене. Фантазія легка
До неба зносила пісні мої безжурні,
Хоч ти казав мені, що в мрію вірять
дурні.

Який я гордий був! Як зневажав земне!
Трудитись? Дуроші! Адже судьба мене
Сама веде, мету поставивши блакитну.
Я вірив так в зорю ясну і непохитну,
Що раз, вдивляючись в обличчя

герцогинь,
Що в палац входили, в очей прозору синь,
Я уявив собі, що я також володар,
Що я цим палацам і дамам цим господар.
Але отямившись, я швидко зрозумів,
Що це примарилось. Я їсти так хотів,
Що мусив хліб собі на вулиці збирати.
О, в двадцять літ умів я мріяти й гадати!
Про рідний край в сльозах молився

я щодня,
В майбутнє линути лиш в думках
навмання,
Я людство скривджене збирався
просвітити,

Рюї Блаз

Причин таїть нема —
Ще має він одну хатину невеличку.
Вчашати вдень туди давно забув він
звичку:
Стоїть від палацу за сотню кроків дім, —
Ніким не ввидимий, живу я в домі тім.
Є ключ один лише від дому — у маркіза.
І тільки спуститься на землю сутінь сиза,
Дверима тайними ввіходить він з людьми,
Що теж ховаються, як він, в плащах
пітьми.

Ніхто не відає того, що за стіною
До ранку робиться. Вітаються зі мною
Всі, як з господарем будинку. Ні один
Не зна ім'я мого.

Дон Сезар

Як шеф алькадів, він
Там потай радиться і шпигунів приймає.
Він цупко весь Мадрид в руках своїх
тримає!

Рюї Блаз

Учора наказав мені він бути тут,
Ліврею цю звелів, ганебнішу від пут,
Для чогось одягти... Зійти на сходи темні
І в двері увійти невидимі й таємні.

Дон Сезар

Надійся...

Рюї Блаз

Друже мій! Надіятись... Мені!
Коли б ти тільки знав... Примаритись у сні
Лиш може те, що тут в душі моїй палає,
Носити одяг цей не легко—кожен знає,
О, гонор втратити і гордість—не біда,
Та полум'я страшне всю душу роз'їда
І під лівреєю недуже серце тисне,
І розрива його—жорстоке, лиховісне!

Дон Сезар

Що хочеш ти сказати, мій друже?

Рюї Блаз

Винаходь,
Напружуй розум свій, нехай тобі господь
Поможе все чудне і дивне уявити,
Усе нечуване, усе несамовите,
Найдивовижніше, жахливе і страшне!
Фатальний блиск досяг і засліпив мене.
Змішай усю, що є на всій землі, отруту,
Чи в прірву подивись, у вічну ніч закуту,
Ти не наблизись до таємниць моїх!
Ти не вгадав?.. Ні, ні... Ніхто не угадає!
Знай: королеву друг нещасний твій кохає!
Так, я люблю її.

Дон Сезар

О, праві небеса!

Рюї Блаз

У сяйві золота, що вічно не згаса,
В Аранхуесі десь або в Ескуріалі^б,
А інколи і тут, в оцій розкішній залі,
Під балдахінами у царственних гербах
Людина є, чие ім'я наводить жах,
Для кого рівні ми, як для святого бога,
Кому ми служимо і хто нас судить
строго

І перед ким бува не зняти капелюх
Або невічливий зробити навіть рух,—
Однаково, що смерть накликати раптову;
Чиїм бажанням лиш і погляду і слову
Всі поклоняються і служить цілий світ,
Хто перед богом свій складає зрідка
звіт...

І я, лакей простий, що гне покірно спину,
Ревную... так, Сезар, ревную цю людину!

Дон Сезар

Ревнуєш короля?!

Рюї Блаз

Проте, чи ж королю
Не байдуже, що я, лакей, її люблю!
Так, я ревную...

Дон Сезар

О, нещасний, бідний друже...

Рюї Блаз

Зранку

Щодня чекаю я покійно біля ганку,
Щоб хоч здаля її побачити на мить.
Її сумне життя, мов гніт, мене гнітить.
Нещасна жінка!.. Жить в бучних оцих
палатах,
Брехнею сповнених, немов іржею взятих,
Підступністю і злом побитих, як вогнем!
Одруженою бути з безсилим королем,
Що в тридцять літ давно вже дідом
виглядає
І лиш в мисливстві ціль і радощі вбачає!
Ні правити нічим не здатний, ні любить,—
Він—виродок! Вона ж ясна, немов
блакить!
Прекрасна і тонка, та змучена людина,
Вона сестер святих відвідує щоднини
У церкві, де старий майдан Орталеза...
Вона така ясна і чиста, мов сльоза!
Як божевілля це мене заповонило!..
Дізнався якимось я, що їй буває мила
Блакитна квіточка—очам її рідня—
З тих пір я ціле льє затим роблю щодня,
Щоб ті квітки знайти і з них букет
зложити.

І от опівночі беру я милі квіти
І в королівський парк, мов злодій той, іду,
На лаву, люблю їй, дарунок свій кладу,
І знов тікаю геть, мов злодій від напасті.
Учора я листа наважився покласти...
Мов тінь, через паркан високий переліз,
Натрапив на стіну загострених заліз,
Подер увесь камзол і ледь забрався
звідти.
Чи ж знайде там вона листа мого і квіти?
Я божевільний, так! Ти бачиш...

Дон Сезар

Сто чортів!
Таж небезпечну гру заграти ти схотів!
Граф д'Оньяте і той її кохає всує:
За нею він також, як мажордом, слідкує!
Гляди—не встигне твій засохнути букет,
Як настрикнуть тебе вже якимсь
на багнет,
І душу продаси ти за ціну дешеву.
Але фантазія—кохати королеву!
Хто научив тебе?

Рюї Блаз

(схвильовано)

Коли б я тільки знав...
О, демону б себе я залюбки віддав

Чи душу—тим панам, жорстоким
і бундючним,
З яких би кожен був у дурня добрим
учнем!
Віддав би—лиш за те, щоб з ними
бути там,
Де з'явиться й вона серед придворних
дам,
Хай в цьому одязі, нехай в оцій лівреї
Зуміти, як вони, наблизитись до неї!
Але подумай лиш: в лівреї! Я лакей...
Проте, служити їй—підходить одяг цей!..
О, боже, змилуйся!

(Наближається до дон Сезара)

Я збожеволів майже.
Коли це сталося?... З якого дня?..

Чекай же...
Це з дня народження завжди було в мені.
Я в цих запитаннях згораю, як в огні...
Пощо запитання... Коли? Чому?..

І звідки?
Люблю її! Тому небесні зорі свідки.

Дон Сезар
Не гнівайся.

Рюї Блаз
Але ж я змучений... Прости...
Облиш мене... Один я хочу пронести

Під одягом гидким, що зараз на лакеї,
Цю царственну любов, мій Сезаре,
до неї.

Іди.

Дон Сезар

(кладає йому руку на плече)

Мені піти? Облишити тебе?
Мені, хто не страждав, хто знає лиш
себе?
Хто зроду не любив, чий вік дарма
минає,
Хто серця і душі, як іграшка, не має!
Так, я низький жебрак, який собі любов
Випрохує й не зна—чи випрохає знов,
Кому мідяк судьба жбурляє час від часу,
Щоб мав його собі за радість і окрасу!
Мені—покинути, хто за кохання це
Тобі без заздрості не дивиться в лице,
Мені, чия душа за пустку порожніша—
Спектакля давнього розірвана афіша?!
Мій друже, Рюї Блаз!

(Пауза. Вони беруться за руки і дивляться один на одного з виразом суму й довірливої дружби. Входить дон Саллюст. Він повільно наближається, уважно дивлячись на присутніх, які не помічають його. Він кладе біля входу капелюха і шпагу, а на стіл—повного гаманця).

Дон Саллюст

(до дон Сезара)

Ось гроші.

(Почувши його голос, Рюї Блаз мовби прокидається і завмирає в позі пошани з опущеними долу очима)

Дон Сезар

(убік)

Лицемір!

Підслухувати він уміє з давніх пір...

Проте нехай собі... Підслухуй, скільки хочеш!

(Голосно дон Саллюстові)

Спасибі, дон Саллюст.

(Відкриває гаманця, висипає гроші на стіл, радісно перебирає дукати, становлячи їх у стовпчики. Поки він їх рахує, дон Саллюст іде в глибину сцени; він весь час озирається, щоб упевнитись у тому, що дон Сезар не помічає його зараз. Він відчиняє маленькі двері праворуч, робить знак. Входять три альгвазили в чорному, при шпагах. Дон Саллюст таємниче вказує їм на дон Сезара. Рюї Блаз все ще нерухомо стоїть біля столу, мов статуя, нічого не бачачи)

Дон Саллюст

(тихо альгвазилам)

Уважно поглядіть на вулиці за тим,
Що гроші лічить. Всі ви підете за ним,

Оточите його... і тихо... Зрозуміли?
І в гавань до Дені⁶ приставите. Щосили
Скорочуйте собі дорогу і—мерщій!

(Передає їм пергамент з печатями)

Ось вам про це наказ. На ньому
підпис мій.
Що зробите як слід, то буде не задаром:
На морі здаєте в полон його корсарам
І тисячу собі пістрів берете.

(Альгвазили вклоняються і виходять)

Дон Сезар

Що може бути ще привабливіш за те,
Як дзвонить золото—пістри і дукати!

(Він ділить гроші на дві рівні частини і повертається до Рюї Блаза)

Це золото твоє—візьми від мене, брате.

Рюї Блаз

Що?!

Дон Сезар

(показуючи на один із стовпців золота)

Візьмеш—

І мерщій: ти вільний назавжди.

Дон Саллюст

(слідкуючи за ним, убік)

Чорт!

Рюї Блаз

(заперечливо хитаючи головою)

Серця золотом не звільниш від біди.

Я, Зафарі, лишусь, я тут лишитись мушу.

Дон Сезар

Ну, що ж, вирішуй сам. Як розгадати
душу?!

Хто божевільний з нас? Не знаю я, і край!

(Загортає гроші в торбинку і ховає її до кишені)

Дон Саллюст

(так само, убік)

От схожі!

Мов одне лице!

Дон Сезар

(до Рюї Блаза)

Прощай!

Рюї Блаз

Прощай!

(Тиснуть один одному руки. Дон Сезар виходить, не озираючись на дон Саллюста, який стоїть в глибині)

ПОЯВА ЧЕТВЕРТА

Рюї Блаз, дон Саллюст.

Дон Саллюст

Гей, Рюї Блаз!

Рюї Блаз
(швидко повертаючись)
Сеньйор?

Дон Саллюст
Скажіть мені... коли
Сьогодні ранком ви до палацу прийшли,
Світало вже чи ні?

Рюї Блаз
Було ще темно, пане.
Чекати я не смів, аж доки день настане.
Перепустку на вас я мовчки показав.
І увійшов.

Дон Саллюст
В плащі, як я вам наказав?

Рюї Блаз
Так, монсеньйоре мій.

Дон Саллюст
Це значить, що цієї
Не бачили на вас у палаці лівреї?

Рюї Блаз
Ніхто в Мадріді.

Дон Саллюст

(вказує на двері, в які вийшов дон Сезар)

Так. Прекрасно. Причиніть,
Будь ласка, двері ці і одяг свій зніміть.
(Рюї Блаз знімає свою ліврею і кидає її на крісло)

Здається так мені, що мати ви повинні
Красивий почерк. Так? То будете ви нині
Секретарем моїм. Отож пишіть листа.
Спочатку буде лист любовний—річ
проста!—

До донни Пракседіс—до донни королеви
Душі моєї. Ну, і зробіте не зле ви,
Коли цей мій секрет залишите між нас.
Отож—диктую вам: „Неублаганний час
Великої біди звисає наді мною.

Одначе ви могли б всесильною рукою
Той грім страшний і злий негайно
зупинить.

Наважтеся в мій дім прийти бодай
на мить—
Інакше я пропав. Мій розум, власне щастя
До ніг я вам кладу. Лиш вам одній
удасться

Мені допомогти“.

(Голосно сміється)

А справді, чи ж не так?—
У пастку жіночок ловити я мастак!

Жінки лише того воліють рятувати,
Хто згубу їм несе. А ще прошу додати:
„Ви прийдете в мій дім, не пізнана ніким.
Зустріне вас слуга мій вірний і за ним
Ви пройдете“. Ну що, скажіть,—чи
не чудово?

Підписуйте ім'я.

Рюї Блаз

Вас, монсеньйор?

Дон Саллюст

Та що ви!
Пишіть: Сезар Базан. Це для пригод ім'я.

Рюї Блаз

(виконуючи наказ)

Сеньйоре! В цім листі проте ж рука моя...

Дон Саллюст

Але ж зате моя печатка їй відома!
Я їду, Рюї Блаз, і вас лишаю вдома.
Як друг звіряюся і вам лишаю все.
Це тільки користь вам, повірте, принесе.
Та слухати мене в усьому ви повинні.
І через те, що я скромнішого донині
Слуги не мав...

Рюї Блаз

(вклоняючись)

Сеньйор...

Дон Саллюст

Ніж вірний Рюї Блаз,
Щасливішим би я хотів зробити вас.

Рюї Блаз

(показуючи на записку)

Куди, сеньйоре мій, листа адресувати?

Дон Саллюст

Я сам пошлю його.

(Пауза. Він знову робить знак Рюї Блазові сісти).

Прошу вас дописати:
„Я, нижчезгаданий, на ім'я Рюї Блаз,
Лакей їх світлості маркіза де-Фінлас,
В усіх випадках геть таємних чи
відкритих —
Обов'язок беру скорятись і служити“.

(Рюї Блаз пише)

Підписуйте ім'я і місяць, друже мій.

(Згортає лист і ховає в портмоне разом
з листом, якого диктував раніше.)

Новенький капелюх візьміть на кріслі
свій
І шпагу теж.

*(Рюї Блаз, вагається. Дон Саллюст бере все
це сам)*

Вам шарф подобається дуже?
О, він гаптований найкращим шовком,
друже!
А шпага ця яка! Погляньте на ефес:
Жіль карбував його — творець таких
чудес.

*(Надіває на Рюї Блаза шарф, на якому висить
шпага)*

Та гляньте! Ніби ви її носили вчора:
Ви вигляд маєте поважного сеньйора!

(Прислухається).

Здається, хтось іде... Уже напевне час
І королеві тут з'явитись... Ось до нас
Дель-Басто йде, маркіз!

(Вглибині галереї відкриваються двері. Дон Саллюст швидко розстібує свого плаща, знімає його і накидає на Рюї Блазі. Входить маркіз дель-Басто. Дон Саллюст іде йому назустріч, ведучи також і Рюї Блаза).

ПОЯВА П'ЯТА

Дон Саллюст, Рюї Блаз, дон Памфіло
д'Авалос, маркіз дель-Басто; пізніш —
маркіз де-Санта Круц, граф д'Альба
ще пізніш — весь двір.

Дон Саллюст

(до маркіза дель-Басто)

Маркізе, я вітаю!
Представити я вам сьогодні намір маю
Мого кузена — ось він: граф де-Гарофа.

Рюї Блаз

О, небо!

Дон Саллюст

(тихо до Рюї Блаза)

Помовчіть! Прибережіть слова.

Маркіз дель-Басто

О!.. Графе... Я радий...

(Тисне руку, яку простягає йому Рюї Блаз
в повній розгубленості)

Дон Саллюст

(тихо до Рюї Блаза)

Вітайте... та щиріше!

Маркіз дель-Басто

(до Рюї Блаза)

Я матір вашу знав... Чи є де чарівніше
Створіння на землі?

(Тихо до дон Саллюста, указуючи на Рюї Блаза)

Його і не впізнать!

Дон Саллюст

(тихо маркізові)

Ще б пак! Таж стільки літ по світу
мандрувать!

Маркіз дель-Басто

(так само)

І справді.

Дон Саллюст

Але тепер він повернув назад.
Згадайте-но — який пустун і марнотрат
Він був колись, давно... Як розкидав
він гроші,
Як був залюблений в пишноту та
розкоші,
Які влаштовував бенкети на воді!
Вистави, музика, дівчата молоді!
О, не було кінця тим витівкам
та жартам!

Три роки радощів — і край козирним
картам!
Скінчилось золото і, кинувши Мадрид,
Він рушив в Індію на довгих десять літ.

Р ю ї Б л а з

(розгублений)

Сеньйор...

Д о н С а л л ю с т

Зови мене, як і раніше, братом.
Наш рід споконвіків був дружнім
і багатим.
Наш предок д'Івіца шляхетний був
сеньйор,
Дон Педро — внук його — женився
на де-Гор,
І їхній старший син, охрещений Жуаном,
Був за Філіппа ще славетним Капітаном.
Жуан той, маючи прекрасних двох синів,
На дереві нашому засяяти зумів
Двома гербами: я зробився де-Фінласом,
Ви — граф де-Гарофа. Обом нам,
як прикрасам,
Завжди, завжди радів наш старовинний
рід!
В усьому рівні ми — одного дерева цвіт —
Одного стовбура ми тільки різні віти.

Рюї Блаз

(убік)

До чого він веде?

(Поки говорив дон Саллюст, до них підійшов маркіз де-Санта Круз, дон Альварде-Басан Беневілес — старий з великими вусами і в перуці)

Маркіз де-Санта Круз

(до дон Саллюста)

То так я мушу зрозуміти,
Що як кузен він вам, то він і мій кузен?

Дон Саллюст

А так, маркізе, так! Ми різних лиш імен,
А рід — один.

(Знайомить їх)

Отож знайомтеся будь ласка:
Це дон Сезар Базан.

Маркіз де-Санта Круз

Неначе сон чи казка...
Адже вважали всі, що він давно помер!

Дон Саллюст

Авжеж.

Маркіз де-Санта Круз

То він воскрес?

Дон Саллюст

Воскрес лише тепер:
Він з Індії сюди вернувся.

Маркіз де-Санта Круц

Ну, та що ви!

Дон Саллюст

Пізнали?

Маркіз де-Санта Круц

Як же! Він. Той самий лоб і брови...
Адже з дитячих літ ще знаю я його!

Дон Саллюст

(тихо до Рюї Блаза)

Не бачить в день ясний і носу він свого:
Сліпий, та ваду цю він хоче приховати!

Маркіз де-Санта Круц

(до Рюї Блаза)

Дозвольте, друже, вас з поверненням
вітати,
Кузене мій!

Рюї Блаз

(вклоняючись)

Сеньйор...

Маркіз де-Санта Круц

(тихо до Саллюста)

А глянь, красунь який!

(До Рюї Блаза)

В Мадриді знову вас я бачити радий...

Дон Саллюст

(одводячи його, тихо)

Я сплачу борги за нього. А посаду
Ви при собі могли б знайти, пораду,
Як родич, дорогий, подати... Є місця
При королеві?

Маркіз де-Санта Круц

(тихо)

Так. До того ж ще й з лица
Він чарівний! Авжеж він буде
при посаді.

Дон Саллюст

(тихо)

Ви маєте таку вагу в Кастільській раді,
Що хлопця з певністю я доручаю вам.

(Він лишає маркіза і підходить до інших грандів, з якими також знайомить Рюї Блаза.)

*Серед грандів — розкішно одягнений граф
д'Альба; дон Саллюст представляє його
Рюї Блазові)*

Кузен мій — дон Сезар, відомий всім
панам
Граф Гарофа́.

*(Вельможі урочисто вклоняються враженому
Рюї Блазові. Дон Саллюст до графа Рібагорца)*

Скажіть, ви бачили учора
Новий балет, чи ні?

(Помічаючи розкішний камзол, захоплено)

Ах, кращого убора
Ніхто ще, далєбі, на світі не носив!

Граф д'Альба

Я кращий мав, але увечері зустрів
Маталобо мене — і стяг одєжу з мене.
Червоне золото, а тло під ним зелене:
Яка матерія! Ах...

Церемоніймейстер двору

(в глибині)

Королева йде!

Сеньйори, по місцях!

*(Велика завіса в скляній галереї розсувається.
Придворні займають місця біля дверей. Варта
шикується шпалерами. Задихаючись від хви-
лювання, Рюї Блаз виходить на авансцену;
він не знаходить собі місця і, здається, хоче
втекти. Дон Саллюст іде слідом)*

Дон Саллюст

Ну, вас тепер веде
Дорога величі. Ви бачите — до вас
Іде назустріч день щасливий, Рюї Блаз.
Лишаючи Мадрид, не хочу зберігати
Скарбів для себе я. Я ладен вам віддати
Малий будиночок, що в місті, і своїх
До смерті відданих та вірних вартових.
Я дуже скоро дам вам інші настанови,
А поки що як слід виконуйте умови,
Вам продиктовані. Вперед же без страху!
Круг трону темне все, тож на своїм

шляху

Ви лиш сліпих, як ніч, зустрінете. Ідїть же
Наосліп ви також — туди, де щастя
 кличе!

Якщо зав'язано вам очі, — то за вас
Я сам дивитимусь, мій вірний Рюї Блаз,
А темна ніч оця — то, друже, ніч
травнева!

(В глибині сцени з'являються нові вартові)

Церемоніймейстер
її величність тут, сеньйори!

Р ю ї Б л а з

(yбік)

Королева!..

(З'являється королева в розкішному вбранні, оточена дамами та пажами. Чотири камергери з непокритими головами несуть над нею балдахін з пурпурового оксамиту. Рюї Блаз вражено спостерігає, ніби поглинутий цілком блискучим видовищем. Всі гранди Іспанії, а також маркіз дель-Басто, граф д'Альба, маркіз де-Санта Круз та дон Саллюст надівають капелюхи. Дон Саллюст швидко підходить до крісла, бере капелюха і подає Рюї Блазові)

Дон Саллюст

Що за удар отак запаморочив вас?
Покрийте голову — губитися не час:
Ви гранд іспанський!

Рюї Блаз

(розгублений, тихо до Саллюста)

Що ж повинен я... робити?

Дон Саллюст

(показує на королеву)

Лиш їй сподобатись і змусити — любити.

—

ДІЯ ДРУГА

КОРОЛЕВА ІСПАНІЇ

Зала суміжить з опочивальнею королеви. Ліворуч маленькі двері, які ведуть в опочивальню. Праворуч—другі двері в зовнішні покої. В глибині великі розкриті вікна. Полудень улітку.

Великий стіл. Крісла. На одній з стін в золотій рамі зображення з написом Santa Maria Esklawā, Жеврів золотий каганець. Напроти—мадонна. Поряд—портрет короля Карлоса II, зображеного на весь зріст.

Коли піднімається завіса, королева Марія Нейбургська сидить з однією з своїх красивих придворних дам. На ній біла парчова сукня. Вона вишиває, перериваючи іноді роботу, щоб поговорити. В протилежному кутку сидить у кріслі дуенья Хуана де ля Куеза, герцогиня д'Альбукерк, обер-фрейліна—стара жінка у чорному. Вона також вишиває. Поблизу герцогині біля столу—інші дуеньї також за роботою. В глибині—дон Гурітан, граф д'Он'яте, мажордом—високий, худий, з сивими вусами, віком біля п'ятдесяти років. Він справляє враження військового, хоча одягнений з надмірною вишуканістю і прикрашений бантами всюди, навіть на черевиках.

ПОЯВА ПЕРША

Королева, герцогиня д'Альбукерк,
дон Гурітан, Касільда, дуеньї.

Королева

Він все ж поїхав геть. Радіти я повинна,
Та тяжко на душі... Фінлас така людина,
Якої зненависть страшніша від біди.

Касільда

Хіба ж не з вашого бажання назавжди
Маркіза вигнано?

Королева

То зненависть шалена...

Касільда

Ваша величність...

Королева

О! Та цей маркіз для мене
Мов геній злий. Прийшов сюди учора він
Увечері, як слід, з усіми на поклін.
Один по одному наблизились до трону
Іспанські гранди. Так, як слід, після
поклону
Для поцілунку всім я руку простягла.
Чомусь сумна така й спокійна я була...
Дивилась здалеку я в тихому салоні
На бій змальований, на воїнів і коні,

Зображені колись далеко на стіні...
І раптом цей маркіз... схилився і мені—
Як всі—поцілував жахливим ротом руку!
З тієї миті я страшну терпіла муку—
Я вже не бачила нікого—лиш його...
Ефесом золотим і піхвами свого,
Мов жало у змії, маленького кинджала
Він бавився, здаля підходячи помалу.
І враз схилився він—і нерви всі мої
Відчули дотики холодної змії!

Касільда

Він виконав лише обов'язок, як всі ми.

Королева

Не схожий з іншими устами він своїми...
Я бачила його тоді в останній раз.
З тих пір я думаю про нього повсякчас.
„Ах, пекло в цій душі! Я перед ним
лиш жінка!“
Так думаю завжди я навіть в мить
спочинку
І, засинаючи, людину цю лиху,
Немовби демона, я бачу на шляху.
Я чую люту злість в його повільних
кроках,
І ненависть пашить з очей його
жорстоких
І в серце б'є мені, холодна, ніби лід,

В руці лишаючи його цілунку слід...
Що скажеш ти на це?

Касільда

Прошу вас, схаменіться,
Ви марите...

Королева

Авжеж і справді:
Подивиться, без нього сповнена турбот
душа моя!

(Убік)

Те, що гнітить мене,—втаїти мушу я...

(До Касільди)

Касільдо, а скажи—ті жебраки голодні,
Що підійти сюди насмілились сьогодні...

Касільда

Я бачу їх—вони стоять на площі тут.

Королева

Кинь гаманця для них—нехай не знають
скрут.

(Касільда кидає гаманця у вікно)

Касільда

О, пані, згляньтеся! Ви—та, що не жаліє
Своєї милості і жебрака воліє
Утішити...

(Указуючи на дон Гурітана, який мовчки стоїть в глибині, спрямувавши на королеву погляд німого захоплення)

Невже гроша не подасте
Чи крихітки душі ви графу д'Оньяте?
Погляньте—він старий, такий поважний
воїн,
Та ніжний серцем він і ніжності достоїн!

Королева

Ах, він нудний!

Касільда

А так... Я згодна... Мимохіть
Соромиться... Та ви хоча б заговоріть.
Від слова вашого зростуть у нього
крила...

Королева

(обертаючись до дон Гурітана)

День добрий, графе мій!

(Дон Гурітан тричі вклоняється, підходить зітхнувши, цілує руку королеви і знову повертається на своє місце)

Дон Гурітан

(до Касільди)

Ах, королева мила!

Касільда

(услід йому)

О, бідний Гурітан! Отак собі завжди
Немовби чапля та, стоїть біля води,
А день мине, і він в дурному дзьобі
Не понесе в гніздо поживи ані краплі.

Королева

(з сумною посмішкою)

Мовчи, Касільдо!

Касільда

Він щасливий навіть тим,
Що оком стріне вас, дарма що вже
старим.

(Милується скринькою, яка стоїть на етажерці)

Чудесно різьблено! З оправою якою!
Прекрасна скринька!

Королева

Ключ від неї тут зі мною.

Касільда

Різьба по дереву!

Королева
(дає їй ключа)

А спробуй відімкни.
Ти бачиш: повно в ній реліквій давнини.
Я в Найбург відішлю батькам. Ах,
певно, мила,
Вони радітимуть!

(Замислюється. Убік)

Ах, мислити несила!
Як змучила мене думок таємна гра!

(До Касільди)

Візьми на столику—там книжка є стара
Подай сюди. Бо я з ума зійду напевне.
Хоч слово б в палаці знайти німецьке,
крівне:

Усі—іспанською! Яка тоска німа...
Король полює все, його завжди нема.
Вже рік одружений, а тиждень був
зі мною!

Касільда

Стать королевою, та будь завжди сумною!

Королева

Я хочу вийти.

(При цих словах, вимовлених владно, герцогиня
д'Альбукерк, яка нерухомо сиділа перед цим
у кріслі, підводиться і робить королеві гли-
бокого реверанса),

Її величності за звичаєм старим
Король до пари лиш—їй можна грати
з ним,
Та з королевими дозволено батьками.

Королева
(роздратовано)
Гаразд, гукніть батьків!

Касільда
(убік)
Ах, сила божа з нами!

Герцогиня
(хреститься)
Господь батьків уже забрав у короля...
Блаженна пам'ять їх і пухом їм земля!

Королева
Ну, подадуть нехай сніданок до покою.

Касільда
О, це розважить вас!

Королева
Ти снідаєш зо мною.

Касільда
(тихо до королеви)
Але ж карга оця...

Герцогиня
(з реверансом)

Як короля нема,
За древнім звичаєм дружина їсть сама.
(Знов сідає)

Королева
(вкрай розгнівана)

Не мучте—боже мій! Що мушу я робити?!
Не маю права я ні їсти, ані жити...
Чи королеві тут, крім смерті, прав нема
І палац весь оцей для неї лиш—тюрма?

Касільда
(убік, з прихильністю)

Нещасна! Мучитись під доглядом і тиском
Людців, що, сяючи і величчю і блиском,
Гниле болото лиш являють... тільки
й знать

(поглянувши на дон Гурітана, який продовжує
нерухомо стояти в глибині кімнати)

Цих графів, що завжди, немов бусли,
стоять
На березі цього болота непорушно!

Королева
(до Касільди)

Касільдо, вигадай хоч ти розвагу слухну.

Касільда

Таж у відсутності на троні короля
Вам підкоряється іспанська вся земля.
Міністрів викличте, наприклад, для
розваги...

Королева

(знизавши плечима)

Ах, радість... господи! Оті мундири,
шпаги...

Ці вісім телепнів казатимуть мені
Про Рим і Францію промови пренудні
І про старий портрет ерцгерцога старого,
Якого в Бургосі, милуючись на нього,
Посеред кавалькад і пишних свят нічних
Алькадів четверо проносить огрядних!
Щось краще вигадай...

Касільда

Гаразд... Покликать може
Вояку юного, і він вам допоможе?

Королева

Касільдо!

Касільда

Господи!.. Як я цей двір клену!
Я хлопця юного, бодай на мить одну,
Хотіла б бачити... Я певна, що крізь очі

Проходить старість в нас і їсть серця
дівочі.
Старіють швидко ті, хто бачить лиш
старих.

К о р о л е в а

Безумна, годі вже! Тут не до речі сміх!
Надходить день такий—і щастя враз
немає!
Як відлітає сон, так радість відлітає.

(В задумі)

Для мене щастя є—той затишок в саду,
Куди гуляти я, бува, самотньо йду...

Касільда

Що заприємність там, скажіть мені,
 будь ласка!
 За кожним деревом на вас чекає пастка,
 Скрізь очі дивляться з-за стін та
 огорож...

Королева

Бувати б зрідка там...

Касільда

Ви хочете? То що ж!
Послухайте мене... Лише оця в'язниця,
Де вдень не мріється і де вночі не
спиться,
Шукати в темряві примушує з плачем

Маленьку іграшку, яку зовуть ключем.
Я маю — ось вона! Якщо вам заманеться,
Для нас розкриється сумна оця фортеця,
І я вас виведу.

Королева
Нізащо! Замовчи.

Касільда
Ніхто не знатиме... У мене всі ключі...

Королева
Мовчи!

(Відходить трохи від Касільди. Мрійно)

О, чом я тут, де гранди ці
страшні,
А не з батьками знов, у рідній стороні!
Як вільно там удвох ми бігали з сестрою
По луках, по гаях! Весняною порою
Селяни з косами ідуть на сінокіс,—
Ми з ними бавимось і сміємось до сліз.
Га от увечері з'явилася людина
Вся геть у чорному — прийшла моя
година:
„Вам трон Іспанії посісти бог звелів!“
Мій батько тішився, він не знаходив слів,
А мати плакала... Ах, мила, мила мати!..
Пошлю цю скриньку їм, щоб хоч могли
згадати.
Чому загинули пташки з моїх країв?

*(Касільда робить жест, ніби скручує голови
пташкам, і вказує на герцогиню)*

Зів'яв букет уже, який лиш дома цвів...
Ні слова рідного, лиш очі стежать

пильно:

Тут королева я, а там була я вільна!
Ах, сумно як мені!

(Чути далекий спів)

Касільдо, чуєш — спів?

К а с і л ь д а

Це пралі бавляться побіля берегів.

*(Пісня наближається, можна розібрати слова.
Королева жадібно прислухається)*

Г о л о с з о в н і

Навіщо слухати мені
Пташок схвильованої пісні, —
Стократ миліші навесні
Жалі й слова твої первісні;
Навіщо тьмі наперекір
Зоря палає серед ночі, —
Навіщо квітам голубим
Цвісти весняною порою, —
Хіба їм, кволим та сумним,
В красі рівнятися з тобою?
Ця птиця в серці голосна,
Зоря на небі часом раннім,
Ця квітка синя, як весна,
Зоветься юністю й коханням.
(Спів віддаляється, затихає)

Королева

(замріяно)

Кохання... Спів оцей серед просторих
піль —
Він щастя сповнений, і в ньому сміх
та біль...

Герцогиня

Хто сміє піснею владарці набридати?

Королева

(жваво)

Ту пісню ледве чуть!

Герцогиня

Мерщій жінок прогнати!

Королева

Ах, бідні пралі! Я їм не бажаю зла.
Хай бавляться собі!

(Показуючи Касільді у вікно)

Як тихо ніжна мла
Лягає на сади!.. Мерщій ходім поглянемо!
Ти бачиш: ген вони ідуть навстріч
селянам!

(Іде з Касільдою до вікна)

Герцогиня

(встаючи з реверансом)

Не личить вам ніяк дивитися в вікно!
Такий для королів закон у нас давно.

Королева

(обертаючись)

То, значить, вечорів солодкою красою,
І сонця заходом, що никне за горою,
Піснями дальніми, які доступні всім,
Я милуватися не в праві більше цим?
„Прощай“ — я мовити красі земній
повинна:

Не смію бачити, як любить світ людина...

Герцогиня

(роблячи знак присутнім)

Ідіть. Сьогодні день апостолів святих.
(Касільда робить крок до дверей)

Королева

Ти кидаєш мене?

Касільда

(вказує на герцогиню)

Лишити вас самих

Наказано.

Герцогиня
(*вклоняється королеві*)

Пора молитись королеві.
(*Всі виходять з глибокими реверансами*)

ПОЯВА ДРУГА

Королева
(*сама*)

Молитися? Мені? В години ці травневі
Куди мені — скажіть — податися

від мрій?
Всіма покинута... Ах, темний розум мій!

(*Мрійно*)

Цей відбиток руки скривавлений
на мурі...

О... він поранений... Та як ці стіни
хмурі

Він в силі подолать, щоб принести мені
Ті квіти, цвіт яких я бачу лиш ві сні?
Він ради квітів цих зневажив небезпеку
Та повернув мене в країну снів далеку!
Шпилі загострені навмисне на стіні...
Там клаптик одягу... Він дорогий мені
За сльози всі мої дорожча крапля крові,
Отут пролита ним, як свідчення любові!

(*Заглибившись у свої мрії*)

Я завше богові клянусь, коли іду,
Таємний дар оцей шукаючи в саду,
Востаннє, боже мій, беру я той дарунок!
Та знов вертаюся — в тих квітах дивний
трунок...

А він... Три дні уже його в саду нема...
Та хто не був би ти, кого моя тюрма
Так само, як мене, пригнічує і тисне,
Для кого скривджена я долею навмисне,
Навік одлучена від тих, кого люблю,
І не для себе лиш про спокій той молю;
Ти, хто печаль мою і самоту помітив,
Не вимагаючи подяк заради квітів,
Хто кров свою пролив на сірій тій стіні,
Щоб мить приємності лиш принести мені,
Такій засмученій, іспанській королеві,
Ти — тїнь, що шествує за мною день
по днєві —

Я свято знатиму бажань моїх межу!
То хай, як я тебе в надіях бережу,
Тебе любитиме твоя щаслива мати,
Моє ж бажання лиш — тебе
благословляти!

(Палко, поклавши руку на серце)

О, як пече мене цей лист, мов дотик
уст!..

(Знову задумавшись)

Та інший! Він страшний, мій ворог
дон Саллюст...

Як привид, устає він саме в ту хвилину,
Коли до ангела свого я серцем лину!

Але підказує мені чуття святе:

Той, хто ненавидить, колись він приведе
Тебе до ангела, який покірно любить...
Але любов його врятує чи погубить?

(Стає навколішки перед мадонною)

Допоможи мені, заступнице моя!
На тебе і очей звести не можу я!

(Обриває молитву)

О, господи! Цей лист, ці квіти,
ця тканина!

Це ніби полум'я!

*(Дістає з-за корсажу зібганий листок паперу,
сухий букетик маленьких блакитних квітів
та шматок мережива з слідами крові, кидає
все це на стіл, потім знову опускається на
коліна)*

О, діво пресвята,
Владичице морів, трояндо золота!

(Обриваючи молитву)

Цей лист... *(Знову падає на коліна)*

Пречистая, молю тебе, благаю...

*(Підводиться, робить кілька кроків до столу,
зупиняється і, нарешті, кидається до листа,
мовби підкоряючись непереборній силі)*

В останній раз... (З сумним усміхом).
А втім, я часто так кажу!

(Рішуче розгортає листа і читає його)

„Я біля ваших ніг у безвісті лежу,
Закоханий, в пітьмі, яка мене ховає,
Повергнутий до мук, яким кінця немає,
Розтоптаний гробак, закоханий в зорю,
Завжди, завжди за вас готовий стать
на прох
Чи жертву принести, яка лиш вам
потрібна,
Щоб тільки ви цвіли, неначе зірка
срібна“.

(Ховає листа і мереживо на грудях)

Що маю в світі я? Любов, чи волю? Ні!
Але любити я повинна хоч ві сні!
Коли б король хотів, я б так його
любила...
Та він лишив мене, і я сама... безсила...
Всіма покинута, мов зламане гілля...
Що сохне змолоду...

*(Великі двері відкриваються навстіж, входить
воротар у придворному одязі).*

Воротар

Вам лист від короля!

Королева

(немов прокинувшись, радо)

О, я врятована!

ПОЯВА ТРЕТЯ

Королева, герцогиня д'Альбукерк,
Касільда, дон Гурітан, придворні
дами, пажі, Рюї Блаз.

Всі входять урочисто на чолі з герцогинею.
Рюї Блаз — в глибині кімнати. Він розкішно
одягнений — плащ спадає йому на ліву руку,
прикриваючи її. Два пажі, які несуть на подушці
з золотої парчі листа від короля, стають на ко-
ліна перед королевою на деякій відстані від неї.

Рюї Блаз

(убік)

Прекрасна! Боже мій!

Королева

(убік)

Так, небо зглянулось!

(Голосно)

Давайте-бо мерщій.

(Обертаючись до портрета короля)

Спасибі, монсеньйор.

(До герцогині)

А лист з якого краю?

Герцогиня

З Аранхуеса лист. В долинах там —
я знаю —
Полює наш король.

Королева

Ах, дякую йому
За те, що зрозумів життя мого він тьму
І те, що в мить оцю дружині самотній
Лиш слово ніжності потрібне,
а не спокій.
Та дайте ж лист мені.

Герцогиня

(вклоняючись і показуючи на лист)

Старий звичай велить
Раніш, ніж дати вам, мені листа відкрити
І прочитати...

Королева

Що? А втім — аби скоріше.
(Герцогиня бере лист і повільно розгортає його)

Касільда

(убік)

Любовне послання...

Герцогиня

(читає)

„Сьогодні, пані, дише
Страшений вітер. Все ж забив я сім
вовків.

Карл, власноручно“.

Королева

(убік)

Ах! Це все!

Дон Гурітан

(до герцогині)

Як мало слів!

Це все?

Герцогиня

Так, графе.

Касільда

(убік)

Все... Аж шість вовків убито!
Як розпікає це любов несамовито!
Тебе з'їдає сум, тобі душа болить, —
Він вовка шостого у ту стріляє мить!..

Герцогиня

(подає листа королеві)

Ваша величність лист бажає...

Королева
(відштовхує його)

Ні, я чула.

Касільда
(до герцогині)

Це справді все?

Герцогиня

Авжеж! Наскільки я збагнула,
Король про все як слід дружину
сповістив.

Тут про погоду є і скільки він убив,
Адже в дорозі він, до того ж він полює.
Чого ж хотіли ви?

(Знов переглядає листа)

Він пише... ні, диктує...

Королева
(вирвавши листа, проглядає)

Диктує... Правда. Так... Це не його
рука.

Він підписався лиш.

(Дуже уважно переглядає листа, вкрай вражена. Убік)

Ах, боже мій... Яка
Подібність почерку з листом, що тут...
у мене...

(Робить рух в бік листа, що схований в корсажі)

А хто ж привіз оце сповіщення знаменне?

Герцогиня
(указує на Рюї Блаза)

Він тут.

Королева
(напівобернувшись до Рюї Блаза)
Оцей юнак?

Герцогиня
Так, королево. Вам
Його берейтором король призначив сам.
Маркіз де-Санта Круц вважає це бажаним.

Королева
Як звуть його?

Герцогиня
Зовуть Сезаром де-Базаном.
Він граф де-Гарофа́. Всі кажуть—він
один
З достойних ваших слуг і справжній
дворянин.

Королева
Гаразд, я хочу з ним сама поговорити.
(До Рюї Блаза)

Сеньйор...

Рюї Блаз

(убік)

До мене це!.. До мене... Що
робити!

Я весь тремчу... Вона...

Герцогиня

(до Рюї Блаза)

Наблизьтеся, мерщій.

Дон Гурітан

(скося дивиться на Рюї Блаза)

Юнак! Берейтором! Ну, вибір це не мій!

(Рюї Блаз, блідий і тремтячий, підходить до
королеви повільними кроками)

Королева

(до Рюї Блаза)

З Аранхуеса ви приїхали, здається?

Рюї Блаз

(вклоняючись)

Ваша величність, так.

Королева

Чи все гаразд ідеться

У влогах королю?

(Рюї Блаз уклоняється, вона показує на листа)

Тоді листа чому

Не власноруч король писав?

Р ю ї Б л а з

Незручно на коні,—то ж мусив
Було йому диктувати...

(Вагається)

Вельможі одному...

К о р о л е в а

(спостерігаючи Рюї Блаза, убік)

Цей погляд... Пронизати
Мене він в силі...

(Вголос)

Так, ідіть. Я вдячна вам.

Ах!

(Рюї Блаз, який зробив уже кілька кроків, знов повертається)

А багато з ним вельмож зібралось там?

(Убік)

Чому ж хвилююсь я, коли з ним
розмовляю?!

(Рюї Блаз уклоняється)

Хто саме з королем?

Р ю ї Б л а з

Я всіх імен не знаю.
Недовго дуже я служити встиг йому,—
Адже з Мадріда я лише три дні тому.

Королева

(убік)

Три дні!

(Вона стривожено дивиться на Рюї Блаза)

Рюї Блаз

(убік)

І ця краса, і ця душа невинна—
Комусь належати—та ще кому!—
повинна!

Дон Гурітан

(підходячи до Рюї Блаза)

Отож берейтор ви? Дозвольте сам на сам
Спитати—чи усі як слід відомі вам
Обов'язки? Я сам не зразу їх засвоїв...
Ви вартувати вхід повинні до покоїв,
І ваша в тому лиш і полягає роль,
Щоб двері відчинить, коли прийшов
король.

Рюї Блаз

(тремтячи, убік)

Я! Двері відчинять!..

(Голосно)

Але ж його немає...

Дон Гурітан

Він несподівано з'являється. Буває.

Рюї Блаз

(убік)

Як!

Дон Гурітан

(спостерігаючи його, убік)

Що з ним сталося?

Королева

(не зводячи очей з Рюї Блаза)

Як він жахливо зблід!..

(Рюї Блаз, хитаючись, спирається на крісло)

Касільда

(до королеви)

Чи не захворів він? Йому спочити слід.

Рюї Блаз

(ледве тримаючись)

Ні, запевняю вас! Я стомлений, та й годі!..

Повітря... сонце...

(Убік)

Я стоятиму при вході!

(Падає знесилений у крісло. Плащ при цьому піднімається і з-під нього видно поранену ліву руку)

Касільда

Великий боже! Він поранений... рука...
Погляньте, пані!

Королева
Він поранений!

Касільда

Яка
Смертельна блідість... Ах! Утратив він
притомність!
Чому ж ми гаємось? Есенції б натомість
Йому подати!

Королева
(шукаючи в корсажі)

Ось... у мене тут була...

(Помічає мереживо на рукавах. Убік)

Таке ж мереживо!

(До краю схвильована, вона разом з флаконом
дістає також шматок мереживного манжета,
що був схований у неї. Рюї Блаз, який весь
час не зводить з неї очей, помічає це)

Рюї Блаз
(зворушений)

О!

(Німий погляд королеви зустрічається з по-
глядом Рюї Блаза)

Королева
(убік)

Він це!

Рюї Блаз

(убік)

Зберегла!

На серці!

Королева

(убік)

Він!

Рюї Блаз

(убік)

О, смерть пошли мені в цю мить,

мій боже!

*(Всі дами в безладді метушаться навколо Рюї
Блаза, і ніхто не помічає того, що відбувається
між ним і королевою)*

Касільда

(дає Рюї Блазові понюхати есенцію)

Де рану ви свою дістали, пане? Може
В дорозі сталось це? Крім того—

як здаля,

Поранений, змогли листа від короля
Ви довести?

Королева

(до Касільди)

Чи ви скінчили вже питати?

Герцогиня

(до Касільди)

Її величності навіщо все це знати?

Королева

Якщо він власноруч листа цього писав,
То, я гадаю, сам найбільше право мав
І привезти.

Касільда

Та він ні слова не говорить
Про те, що сам писав...

Королева

(убік)

О!

(До Касільди)

Замовчи!

Касільда

(до Рюї Блаза)

Сеньйоре,

Чи вам не краще?

Рюї Блаз

Так, здається, я воскрес!

Королева

(дамам)

Панове, час іде. Не варто ждати чудес—
Ви графа проведіть мерщій в його покої.

(До пажів у глибині зали)

Напевне наш король іще пори нічної
Не вернеться до нас. Там сила дичини.

(Вона йде в супроводі своїх дам до своїх апар-
таментів)

Касілда

(їй услід)

Її величність щось замислила...

(Вона виходить у ті ж двері, що й королева,
забравши з собою скриньку з реліквіями)

Рюї Блаз

(немовби все ще з глибоким хвилюванням
прислухається до останніх слів королеви. Він
весь—в полоні щасливої задуми. Шматочок
мережива, що його королева упустила в мить
особливої схвилюваності, лежить на килимі.
Він піднімає його, дивиться з любов'ю і покри-
ває поцілунками. Потім зводить очі до небес)

Зверни

До мене, боже, зір... Не дай ума

позбутися

На людях!

(Дивиться на мереживо)

Було це сховано на грудях!

(Ховає мереживо у себе на грудях. Входить дон Гурітан у ті самі двері, якими пішов з почетом королеви. Повільно наближається він до Рюї Блаза. Підійшовши до нього, він мовчки наполовину витягає з піхов свою шпагу і поглядом змірює її з шпагою Рюї Блаза. Вони не рівні. Дон Гурітан всуває її назад. Рюї Блаз дивиться на нього здивовано)

ПОЯВА ЧЕТВЕРТА

Рюї Блаз, дон Гурітан.

Дон Гурітан

(ховаючи шпагу в піхви)

Дві шпаги я знайду одної довжини.

Рюї Блаз

Сеньйоре, що це ви?

Дон Гурітан

Прекрасної весни

У тисяча шістсот п'ятидесятим році

Я закохався був. Та мав любов мою
на оці

Якийсь Васкец—юнак, вродливий як

Амур.

Занадто часто він, спираючись на мур,

Красуючись, стояв перед її балконом,

І хоч всього він був хлопчиськом

незаконним,

Та виглядав завжди від флагмана пишніш.
Я, пане, вбив його.

*(Рюї Блаз намагається щось сказати, але дон
Гурітан перериває його жестом)*

За кілька літ пізніш
Блискучий кавалер—відомий граф
д'Іскола—
Через свого раба, що з ним блукав
довкола,
Записку передав улюбленій моїй.
До рук потрапив лист мені, але не їй.
Я вбив за це обох, щоб милій дати
спокій.

Рюї Блаз

Сеньйор!

Дон Гурітан
(веде далі)

А ще пізніш—через п'ятнадцять
років—

Мене дівча одне покинуло, на жаль:
З дороги збив її і звабив Гамональ.
Було це в ті часи, років отих великих,
Коли носили вже всі бант на черевиках.
Я Гамоналя вбив.

Рюї Блаз

Але скажіть мені,
Що все це значить?

Дон Гурітан

Що? А те, що не на дні,—
Добуту вгору лиш п'ють із криниці воду;
І що повинні ви негайно дати згоду
Прийти удосвіта, в чотири, не пізніш—
І шпага вирішить, хто б'ється хоробріш.
Ви зветесь—Сезар, і вам достойна пара
Дон Гаспар Гурітан Тассіс і Гуеварра,
Граф д'Оньяте!

Рюї Блаз

(холодно)

Гаразд, я буду вчасно там.

*(Кілька хвилин тому Касільда вийшла нав-
шипиньки крізь маленькі двері в глибині; вона
почула останні слова дон Гурітана та Рюї
Блаза, які не помічають її тут)*

Касільда

(убік)

До королеви враз! Я битись їм не дам!

(Зникає в ті самі двері)

Дон Гурітан

(так само спокійно)

А ще для досвіду я можу вам додати,
Що ненаучений ні краплі шанувати
Всіх цих молодчиків, зальотників дрібних,
Які лиш вусами, що випещені в них,

Серця приваблюють і ніжну статтю чарують,
Чепурунів оцих і краснів, що дарують
Красуням посмішки лукаві, як у вас,
І повні ніжності й презирства водночас,
Говорунів, які приймають пози змалку
Та непритомніють, загнавши в пальця
скалку!

Р ю ї Б л а з

Не розумію вас...

Д о н Г у р і т а н

Чому б це, не збагну?
Обидва, графе, ми закохані в одну.
Я — мажордом при ній, та я вас
заспокою:
Ми тут однакові. І хоч, сеньйор,
за мною
Права найстаршого, ви — наймолодший
тут,
І з вами судячись, програти можна суд!
Щоденно бачити біля святного столу,
Де голодую я, повергнутий додолу,
Такого спритного, меткого молодця,
З очима хтивими, ще й юного з лица...
Задовольнятися я, друже, цим не згоден.
Коли б ми билися, удвох, один-на-один
На полі любовців, що випада з-під ніг,

То штурмувати вас я б з успіхом не міг.
Я вже знесилений, неначе рак в окропі,
І я не дурень, щоб за серце Пенелопи
Міг сперечатися з подібним молодцем,
Що, не вагаючись, перед її лицем
Так непритомніє проворно і уміло,
Що повен грації, що має юне тіло.
Найкраще — вбити вас.

Р ю ї Б л а з

Що ж, спробуйте.

Д о н Г у р і т а н

То в луг
Раненько, вдосвіта, без свідків або слуг
З'явитись маєте, якщо на герць ви згодні.
Ми битись будемо, як люди благородні —
Як справжні рицарі — на шпагах
та ножах.

(Подає руку Рюї Блазові, той простягає свою)

Р ю ї Б л а з

Між нами це?

(Дон Гурітан робить знак згоди)

Гаразд. До завтра!

(Рюї Блаз виходить)

Дон Гурітан

(сам)

Ні! Щоб жах
Чи сум пойняв його, чи щоб рука
дрижала,—
Цього я не відчув. А щоб свідомість
ждала
Загибелі й цього не зрадила ніде, —
Це знак хоробрості!

*(Чути брязкіт ключа в дверях, що ведуть до
покоїв королеви. Дон Гурітан прислухається)*

Увага! Хтось іде!

*(З'являється королева і швидко наближається
до дон Гурітана. Він здивований і разом з
тим зачарований нею. Вона держить у руках
скриньку).*

ПОЯВА П'ЯТА

Дон Гурітан, королева.

Королева

(посміхаючись)

А я шукаю вас!

Дон Гурітан

(в захопленні)

Відкіль цей дар нежданий?

Королева

(становить скриньку)

Дрібниця, господи! Звичайна справа,
пане

Там серед іншого одна з шановних
дам,—

Які ж безглузді-бо! — говорить, ніби вам
Не важко здійснити, що б я не зажадала.

Дон Гурітан

І я це стверджую.

Королева

Подумайте — вгадала!

А я перечила.

Дон Гурітан

Ви помилились в тім.

Королева

Вона настоює, що ради мене всім
По жертвували б ви.

Дон Гурітан

То правда цілковита.

Королева

Я ж твердила, що — ні.

Дон Гурітан

І ваша карта бита.
Ваша величність, я погоджуюсь для вас
На все.

Королева

На все?

Дон Гурітан

На все.

Королева

Гаразд, то в цей же час
Клянїться, що мерщій, скоряючись
наказу,
Все, що зумієте, ви зробите відразу.

Дон Гурітан

Я королем святим Гаспаром вам клянусь:
Все буде так, або живим не повернусь!
Наказуйте!

Королева

(беручи скриньку)

Гаразд. Вам треба поспішати
З Мадріда зараз же, щоб в Нейбург
передати
Моєму батькові оцей дарунок мій.

Дон Гурітан

(убік)

Мене упіймано!

(Вголос)

До Нейбурга?

Королева

...Мерщій.

Дон Гурітан

Шістсот...

Королева

Лише п'ятсот і сорок лье.

(Вона вказує на едwabний чехол на скриньці)

І треба,

Щоб оксамит оцей, що має колір неба,

В путі не вицвів. Тож доглянете

пильніш.

Дон Гурітан

А їхати коли?

Королева

Негайно.

Дон Гурітан

Днем пізніш...

Королева

Я не погоджуюсь.

Дон Гурітан

(убік)

Впіймали...

(Вголос)

А можливо...

Королева

Рушайте.

Дон Гурітан

Як же я...

Королева

Чи ж слова не дали ви?

Дон Гурітан

Я маю справу...

Королева

Ні...

Дон Гурітан

Коли б не вийшло зле...

Королева

Мерщій!

Дон Гурітан
Хоч день один...

Королева
Ні одного!

Дон Гурітан
Але...

Королева
Виконуйте наказ!

Дон Гурітан
Але...

Королева
Відмов не чую.

Дон Гурітан
Коли б...

Королева
Як хочете, — я навіть поцілую!
(Кидається йому на шию і цілує)

Дон Гурітан
Я покораюся. Я біля ваших ніг.
(Убік)

Бог мужа сотворив; створити жінку ж міг
Лише диявол!

Королева
(показуючи у вікно)

Там чекає вже коляска.

Дон Гурітан

Все передбачила!

(Пише на листку кілька слів, поспішно дзвонить. Входить паж)

Віддай листа, будь ласка,
Ясному графові Сезару де-Базан.

(Убік)

Ах, до повернення відклався весь мій
план!

Та я вернуся ще!

(Голосно)

Готовий вам служити,
Ясна велителько!

Королева

Гаразд.

*(Він бере скриньку, цілує руку королеві, низько
вклоняється і виходить. За мить чути гуркіт
коліс екіпажу, що все віддаляється)*

Королева

(падаючи у фотель)

Він буде жити!

ДІЯ ТРЕТЯ

РЮЇ БЛАЗ

Так звана урядова зала в королівському палаці в Мадриді.

В глибині — великі двері, до яких ведуть кілька сходів. Ліворуч — зрізаний кут, закритий килимами. В протилежному кутку — вікно. Праворуч — чотирикутний стіл, вкритий зеленою оксамитовою скатертю, навколо — вісім чи десять стільців; на столі — відповідна кількість пюпітрів. Біля столу проти глядачів — великий фотель з парчі в таким самим балдахіном, прикрашеним іспанським гербом і королівською короною. Поряд з фотелем — стілець.

В момент, коли піднімається завіса, саме має розпочатись таємна рада короля.

ПОЯВА ПЕРША

Дон Мануель Аріас — президент Кастілії; дон Педро Велас де-Геварра, граф де-Кампореаль, радник плаща та шпаги в Рахівничій палаті; фон-Фернандо де-Кардова і Агілар, маркіз де-Прієго — в тому ж званні; Антоніо Убілья, контро-

лер державних прибутків; Монтасго, радник палати в справах обох Індій; Каваденга, верховний секретар островів. Кілька інших радників. Судові — у чорному вбранні, інші — в придворному. На Кампореалевому плащі — хрест ордена Калатрави. У Прієго — орден Золотого Руна.

Дон Мануель Аріас, президент Кастильський і граф Кампореаль розмовляють між собою на передньому плані притишено. Інші розташувалися окремими групами.

Дон Мануель Аріас

Його фортуна — то для мене темна річ.

Граф Кампореаль

Державний секретар! Міністр! До самих пліч
Він в орденах увесь — то іншим тільки
сниться.

Дон Мануель Аріас

За кілька місяців!

Граф Кампореаль

То дивна таємниця.

Дон Мануель Аріас

(таємниче)

Її величність!

Граф Кампореаль

Так... Король життя своє
Дружини першої могилі віддає.
Замкнувшись, він завжди сидить
в Ескуріалі.
Вона ж усе вершить!

Дон Мануель Аріас

Ідіть, мій графе, далі:
Вона над нами лиш, над нею ж —
дон Сезар.

Граф Кампореаль

Та дивно й він живе, новий наш
володар.

Повік не бачити він королеву згоден,
Уникнуть одного здається радий один.
Ви, може, скажете, що це не зовсім так?
То вже шість місяців не можу я ніяк
Зустріти разом їх. О, я, мій друже,
певен!

Занадто радісно і весело живе він
Біля де-Тормезу — там є маленький дім —
Завжди віконниці закрито щільно в нім,
І варта в чорному завжди побіля дому.
Не будь німа вона — я щиро певен
в тому —

Оповіла б вона новин не мало нам!

Дон Мануель Аріас
Німа?

Граф Кампореаль
До одного. Всі інші слуги там
Завжди в приміщенні.

Дон Мануель Аріас
Чи ж правда це? На бога!

Дон Антоніо Убілья
(*наближаючись до них*)
Зате поважного він роду і старого.

Граф Кампореаль
Дарма лиш чесність він так старанно
вдає.

(*До Мануеля Аріаса*)

Саллюста знали ви? Його кузен він є.
Шановний Санта Крузц потверджує це
навіть!
Та дон Сезар оцей, що тайно нами
править,
Між нами кажучи, — в минулому дивак:
В один прекрасний день, в оточенні
гуляк,
Усьому світові являючи дивацтво,

Пустив за вітром він усе своє багатство;
Жінок міняючи і коней навмання,
Він мав фантазію таку, що день від дня
За рік поглинула б, здається, ціле
Пéру⁸.
А потім зник кудись і от — воскрес
тепера!

Дон Мануель Аріас
Безумний — в юності, на старості —
мудрець!

Граф Кампореаль
Повії теж стають ханжами під кінець.

У білля
Він чесний все-таки.

Граф Кампореаль
(сміючись)
Наївні ви, сеньйоре!
Як дозволяєте дурити себе скоро?
(Багатозначно)

Її величності душа не без щедрот:
(Акцентуючи цифри)
Один лиш дім її нам коштує шістсот
Сімнадцять тисяч, так, ще й сорок
два дукати.

Це море золота, в якому дна не знати!
Та хоч і глибоко, а лиш закинеш сіть, —
То влови матимеш багаті мимохіть...

Маркіз Прієго

(підійшовши)

Пробачте, друже мій, нагадую вам
знову —
Необережно ви провадите розмову.
Про все це говорить лише над вухом
слід.
Я завше згадую, як мій покійний дід
Любив на старості частенько говорити:
„Кусайте короля — цілуйте фаворита!“
Тож краще візьмемося до державних
справ.

Монтасго

(тихо до Убільї)

Чи не забули ви про те, що я прохав
З казни субсидію, — для небожа
придбати
Посаду?

Убілья

(тихо)

Так. А ви були повинні дати
В Ебра кузенові моему пост судді.

Монтасго

(голосно)

Дочці давали вже ми посаг: ви тоді
Клялись безсоромно, що берете востаннє.

Убілья

(тихо)

Беріть субсидію.

Монтасго

(тихо)

Я вдовольню прохання.

(Тиснуть руки один одному)

Каваденга

(підводячись)

Панове радники! Я думаю — нам всім
Пора означити межу ділам своїм,
Щоб кожен знати міг, яка у нього сфера.
Казна Іспанії на сотнях рук тепера...
Такому лихові пора покласти край,
Бо хтось багатшає, а інший — помирай!
Убілья матиме на весь тютюн управу;
Прієго — мускус хай візьме собі; а право
На вісім тисяч душ — сеньйор

Кампореаль.

Добуток золота, янтар і сіль, на жаль,

(до Монтасго)

Я вам, хто дивиться на мене хижо
й пильно,
Віддати змушений у відкуп неподільно.
Уже ви маєте унаслідок інтриг
Порти Іспанії і всі права на сніг,
Податки цинкові і миш'якове мито,
Штраф на покараних, яких бичами бито,
Все мореплавання, податки від доріг...
Собі ж, сеньйори, я нічого не зберіг.
Прошу для мене щось.

Граф Кампореаль

(голосно сміється)

О, хижий чорт! Він має
Прибутки з Індії, безмежні та безкраї,
Права на золото з південних островів...
Яка зажерливість! Він, певне, ще б хотів
В кулак затиснути Майорку королівську,
А другим злапати вершину Тенеріфську!

Каваденга

(обурюючись)

Нічого схожого!

Маркіз Прієго

(сміючись)

А негри?

(Всі підводяться, всі разом говорять, сваряться)

Монтасго

Далебі,

Мене окривджено.

Каваденга

Беріть лишень собі

Всіх негрів — прошу вас. Мені ж
віддайте мито

На цинк.

(Уже протягом кількох хвилин біля дверей в глибині стоїть Рюї Блаз; не помічений ніким, він слідкує за цією сценою. На ньому чорне оксамитне вбрання і такий же самий, але червоного кольору плащ; на капелюсі біле перо, на шії—орден Золотого Руна. Спочатку він мовчки слухає, потім наближається повільним кроком і з'являється серед співбесідників у самому розпалі їхньої сварки)

ПОЯВА ДРУГА

Ті ж і Рюї Блаз.

Рюї Блаз

(наблизившись)

Приємного, панове, апетиту!

(Всі повертаються, стоять мовчки в загальному замішанні і тривозі. Рюї Блаз надіває капелюха, схрещує руки на грудях і, дивлячись просто на присутніх, продовжує)

О, чесні радники! Похвальний ваш
звичай —

Дім оббираючи замість зlodійських
зграй,
У цьому ж домові служити непідкупно!
О, безсоромники! В таку хвилину згубну,
Коли Іспанія в безсиллі та плачі, —
Ви сну не знаєте ні вдень, ані вночі
І, запускаючи в казну неситі жмені,
Добром грабованим сповняєте кишені!
Я зневажаю вас перед святим лицем
Країни вашої, об'ятої плачем.
Низькі могильники, що зичать їй загину,
Щоб обікрасти лиш нещасну домовину!
Хай розуміє той, у кого сором є:
Країна втратила усе добро своє!
З часів Філіппових ми віддали розбою
Всю Португалію й Бразілію без бою⁹.
В Альзасі хто? Брізах! Заграбував
Штейнфорт¹⁰
Весь Люксембург собі — велике графство
й форт,
А Русільйон¹¹, Гоа, а Ормуз — навіть
далі¹²
П'ять тисяч лье — скрізь вороги зухвалі.
Зі Сходу й Заходу Європа хижа з нас
Щодня знущається, сміється повсякчас,
Між себе ділячи країну кволу,
Немов король у нас — то тільки тінь
престолу!
Голландці кривдять нас і зневажає Рим;

В П'ємонт вірватися і покінчити з ним —
Нічого легшого; в Савойї очі хижі,
Хвилини влучної вичікують в Парижі,
Пильнує Австрія; ви знаєте — в цю мить
Інфант Баварії неначе мрець лежить.
Його ж заступники — Медіна божевільний
Дивує бешкетом в цей час Неаполь
вільний,
Втрачає Фландрію поволі Легонез,
З рук Ведемонтових Мілан вже майже
щез...
Що можна вдіяти? В нечуваній покорі
Держава зносить це. До того ще
й на морі,
На себе скликавши напевне божий гнів,
Три сотні втратили ми різних кораблів¹³,
Галер під бурями загинуло без ліку...
А ви торгуєте в хвилину цю велику!
Народ — подумайте — несе тяжкий тягар
В труді постійному — для ваших примх
і чвар
Мовчить, згинаючись, і все покірно
зносить...
Мільйони золотом — цього вам ще
не досить?
О, соромно за вас! Блукають, як вовки,
Повсюди злодії... З нечистої руки
Міста руйнуючи і палячи засіви,
Бродяги й рейтари нещадно топчуть ниви;

Рушниці зведено з-за рогу повсякчас;
Немов замало ще було війни у нас, —
Церкви й монастирі воюють між собою;
Зчепились області на бій одна з одною.
Ледь-ледь замислився, тебе мерщій

зжеруть,
чи то на суші ти, чи в морі держиш
путь.

Церкви зруйновано — округ бур'ян
та змії,

А грандам байдуже. Усякий з них воліє
Пишатись предками, інтригами... а честь
До чвар зажерливих додаток зайвий єсть.
В ці дні Іспанія — то рів, куди стікає
Бруд нації, то ліс, де кожен гранд

тримає
На власне золото, мов дворових собак,
Бандитів з Генуї, сардинських розбишак.
Мадрид зробили вже стомовним

Вавілоном ¹⁴,
Де кривдять бідного, багатого ж —

з поклоном
Вітає лагідно і чемно альгвазил.

Вночі „рятуйте! — лиш кричить Мадрид
щосил. —

Мене роздягнено на розі, мов дитину!“
Півміста збурено на другу половину.

Суди — продажницькі; солдати —
без платні;

Колишні рицарі, — ніщо ми в наші дні.
Ми мали армію — грозу на суходолах;
Шість тисяч ледарів всього тепер в ній
голих,

У них озброєння — дубини та ножі:
Чи ж будуть в певності іспанські рубежі?
Лиш ніч спускається і час уже

тривожний,
Стає убивцею солдат в Мадридi кожний.
Бандит Маталобо всесильний, як барон —
Король Іспанії від нього губить сон!
А що в провінції? Нещасні хлібороби
Кленуть безжалісність священної особи,
Його величності... А він в той самий час
У тузі, в остраху нудьгує серед вас,
Немов між трупами, живе в Ескуріалі,
На прах імперії зіпершись в тронній залі!
Європа ж душить нас п'ятою без жалю,
Минулій величі на зло і королю.
Державу знищено, і встать вона

не в силі, —
Ви ж сперечаєтесь за рештки спопелілі!
Лежить, як велетень поранений, народ
Під гнітом бідності, у кривді злих негод.
Це — лев, що кров йому хвороба точить
з тіла,

З ногами мертвими, які черва поїла...¹⁵
А ти, наш велетню, наш Карле,
що помер

Як в домовині ти лежиш своїй тепер?!
Поглянь, як царствують лихі замість
хоробрих,

Як похилились ми під тиском душ
недобрих:

Твоя потрібна тут, наш Карлосе, рука,
Бо ми загинемо, помрем без ватажка!
Бучна імперія, що сяяла над світом
Палючим променем і сяйвом розмаїтим,
Яка повірити примушувала світ,

Що сонць вітчизною являється Мадрид,—
Тепер ця зірка вже померкла й похолола,
Це — скибка місяця безрадісна і квола,
Це здобич нелюдів, це зрадників

кубло;

Корони золота, що сяяло й цвіло,
Вони, торгуючи, змінiali на пістри,
Трон осквернили твій, немов шакали

заздрі,

О, Карле - велетню! Вкажи нам вірну

путь!

Твій скіпетр царственний у роздріб

продають;

Собі латаючи розірвані камзоли,

Твоїї мантиї шматують срібне поле;

Орел, що змолоду сповняв громами світ,

Лежить обпатраний і високо в політ

Не в силі знятися з лихої куховарні.

Ви продали його і всі надії — марні.

(Приголомшені радники мовчать. Тільки маркіз Прієго та граф Кампореаль підводять голови і гнівно дивляться на Рюї Блаза. Потім граф Кампореаль, сказавши кілька слів маркізові, підходить до столу, пише щось на папері, підписує і дає підписати маркізові)

Граф Кампореаль
(показуючи на маркіза)

Ось, герцог, маєте: відставка від посад.
Моя й маркізова.

Рюї Блаз
(бере папір)

Прекрасно. Дуже рад.
Родини теж візьміть — приємніш
на дозвіллі.
(До Прієго)

Ви — в Андалузію.
(До Кампореаля)

Ви, графе, до Кастільї.
(Обидва сеньйори вклоняються і гордо виходять з капелюхами на головах)

Рюї Блаз
(до всіх інших)

Хто не збирається зі мною до мети,
Можливість має ще слідом за ними йти.
(Мовчання. Рюї Блаз сідає до столу поряд з королівським фотелем і починає розпечатувати)

кореспонденцію. В цей час Каваденга, Убілья та Аріас напівголосно обмінюються міркуваннями)

Убілья

(показуючи на Рюї Блаза)

Він є господар наш. Оцей сягне до неба!

Дон Мануель Аріас

Якщо він встигне лиш зробити те,
що треба.

Каваденга

Якщо не упаде в польоті до небес!

Убілья

Він буде Рішельє!

Дон Мануель Аріас

Він є Оліварес!

Рюї Блаз

(швидко проглянувши щойно розкритого листа)

Сеньйори, я ж казав! Ось вам прикмета
змови!

(Читає)

„Слідкуйте, д'Ольмедо! Усе цілком
готове,
Щоб пана з палацу схопити одного“.

(Знову пробігає лист)

Що ж, послідуємо... Не сказано кого.

*(Входить гофмейстер, глибоко кланяється
і наближається до Рюї Блаза)*

Що?

Гофмейстер

Ваша світлість, вас посол д'Арктур чекає.

Рюї Блаз

Ах, з Франції! На жаль, прийнять часу
немає.

Гофмейстер

(вклоняючись)

Імперський нунцій теж вичікує на вас.
Він у вітальні.

Рюї Блаз

Що? В такий незручний час?!

Не можу.

*(Гофмейстер вклоняється і виходить. Кілька
хвилин тому увійшов джура, одягнений у лів-
рею огненного кольору з срібними позумен-
тами. Він наближається до Рюї Блаза)*

Рюї Блаз

(помітивши його)

Джуро мій, я не прийму нікого.

Джура

(тихо)

Граф Гурітан прибув. Він з Нейбурга.

Рюї Блаз
(здивувавшись)

Для нього
я на околиці. Вкажи йому мій дім.
Я завтра ждатиму на нього рівно в сім.
Іди.

(Джура виходить. До радників)

Працюємо ми, значить, разом нині!
То жду, сеньйори, вас я тут за дві
години.

(Всі виходять, низько вклонившись Рюї Блазові. Рюї Блаз лишається на самоті, робить кілька кроків, заглиблений у свої думи. Раптом у кутку розсувається завіса, і з-за неї являється королева. Вона в білому вбранні, з короною на чолі; в погляді, який спрямовує вона на Рюї Блаза,—радість і захоплення. Вона підтримує рукою завісу, за якою видно щось схоже на темну кімнату з маленькими дверима в глибині. Повернувшись, Рюї Блаз помічає королеву і завмирає перед нею, немов скам'янілий)

ПОЯВА ТРЕТЯ

Рюї Блаз, королева.

Королева

(в глибині сцени)

Спасибі!

Р ю ї Б л а з
Небеса!

К о р о л е в а
Ви їм відповіли!
Я буду щирою, сеньйоре мій, коли
Потисну руку вам, таку міцну й гарячу.
(Швидко підходить до нього і тисне руку)

Р ю ї Б л а з
(убік)
Я уникав її, та все ж нарешті бачу!..
(Голосно)

Ваша величносте, ви чули?

К о р о л е в а
Чула. Там
Усім еством своїм була я вдячна вам.

Р ю ї Б л а з
(вказуючи на темну кімнату)
Не міг я думати, що так ви близько, пані...

К о р о л е в а
Є закутки такі у палаці незнані.
Філіппа третього то вигадка була.
Владар невидимий вершив свої діла.
В куточку сидячи і стежачи тихенько,
Я Карла другого тут бачила частенько:

Сумний, розгніваний на радах він бував,
Де кожен з радників державу грабував,
Його торгуючи короною і тронем.

Р ю ї Б л а з

І що казав він їм?

К о р о л е в а

Ні слова.

Р ю ї Б л а з

За законом

Він не карав їх?

К о р о л е в а

Ні. Він полював лише.

Та ви! І досі я ваш голос чую ще.
Як ви картали їх!.. Як з усієї сили
Словами віщими ви їх в обличчя били!
З-за краю килима дивилась я на вас,
Як зір ваш огненно світився повсякчас,
Коли ви кидали гірку їм правду в вічі...
Були ви велетнем з зорею на обличчі.
Та звідки знати вам було державних
справ
Причини й наслідки? Чом голос ваш
лунав
Так, як лунати він повинен лиш на троні?
Чом ви такі були, як володар в короні,

Як бог, що істину рече у слухний час,
Грізний, мов блискавка?

Р ю ї Б л а з

Бо я кохаю вас.
Бо усвідомлюю, що рушиться основа
І вас засипати загрожує будова:
Бо, не лякаючись, я кидаюсь в політ
І, вас рятуючи, врятую може й світ.
О, нещасливий я! В мені любов розквітла...
Я мрію так про вас, як той сліпець
про світло,
Люблю не бачачи, здаля боготворю,
Немов у блисків між зорями зорю.
Я не наслідуюсь вам шлейф поцілувати...
Страждав не мало я... Коли б могли ви
знати!
Тепер відкриюся: півроку я страждав,
Вас уникаючи, чуття своє ховав.
Одну лиш вас люблю, як недосяжну
мрію...
О боже! В вічі вам я це казати смію!
Ваша величність!—що вчинити мушу я?
„Умри!“—скажіть мені—і прийде смерть
моя.

Пробачте!

К о р о л е в а

Говори! Тремтить душа заснула!
Ніколи слів таких я ще в житті не чула.

Що бог мав довершити,—те жінка
довершила!

Така любов моя, така любові сила!
Ні, вже не квітка ти—імперія в тобі!
Я велич бачу вже, де мрії голубі
Для мене вчора ще таємно розцвітали.
О, боже праведний! Навіщо ж поховали,
Щоб зле робила я, мене в оцій труні?
Замкнули в темряві, мов птицю, і мені
Надії світлої, кохання не лишили...
Про муки всі свої, про пориви безкрилі
Я розповім тобі пізніше; як саму,
Всіма покинуту, мов замкнуту в тюрму,
Мене держали тут... Хотіла я покої
Свої перемінить, але вони й дрібної
Цієї послуги зробити не могли!
Все розумієш ти, я знаю... Тож коли
Мені довкола світ тяжкий, немов кайдани,
І все життя моє, неначе свічка, тане,—
Чи не нещасна я? Хіба я не раба?
Послала, герцог мій, мені тебе судьба—
Державу змучену від муки врятувати,
Народ утішити... мене... мене кохати...
І хоч кажу тобі я все не до ладу,—
Це правда, герцого, і я з тобою йду!

Р ю ї Б л а з

(падаючи на коліна)

Владарко...

Королева

(урочисто)

Це нова в житті моїм сторінка!
Всім—королева я, для вас я тільки—
жінка.

Лиш вас кохаючи, я нині тут стою,
Я вірю в вашу честь, шануйте ж ви мою.
Та лиш покличте, я буду з вами поряд.
Сезаре, вищий дух в словах твоїх
говорить!

Будь гордий, генієм увінчаний з небес!
(Цілує його в лоб)

Прощай...

(Піднімає порт'єру, зникає)

ПОЯВА ЧЕТВЕРТА

Рюї Блаз

(сам, зачарований)

Послав мені одне з своїх чудес
Великий бог. В житті моєму ще не квітло
Ніколи ще таке непереможне світло.
Це рай, що, тільки в снах з'явившись
на мить,
Безмежність відкрива і полум'ям горить.
В мені і навкруги екстаз і таємниця,
Сп'яніння з радості і гордість яснолиця,

Що, виростаючи, незмірною стає.
Любов у величі своїй чоло мое
Освітлює... Мене кохає Королева!
О, боже! Правда це! Краса її травнева
Засліплює, і я, щасливий, переміг!
Я—герцог д'Ольмедо! Схилилася до ніг
Мені Іспанія! І я... я серцем володію
Її, чиє ім'я лиш на колінах смію
Назвати; хто мене за мить перетворив
І словом більше ніж людиною зробив.
О, так! Я певен, так! Я все це чув від неї,
Дивився, і вона, як в срібному інеї,
В короні сяjala; нехайно б знов могла,
Коли б гукнув, прийти вона, і мла .
Розвіялась, лице на день явивши схоже.
Як ангел звірилась вона на мене, боже!
О, якщо правда те, що дивним чудом ти
Любов даруєш нам для того, щоб сплести
І ніжність пристрасну і велич у єдине,—
Я, в кому остраху остання крихта гине,
Чиєму серцеві хай заздрять королі,
Перед лицем твоїм, хто чує це з землі,
Кажу: „на душу цю і руки ці сталеві
Не гріх покластись вам як жінці
й королеві!“

Я в серці вірному любові почуття
Ховаю глибоко—без болю й каяття.

*(За кілька хвилин перед закінченням монологу
у двері, що в глибині сцени, увійшла людина,*

загорнута у великий плащ, в капелюсі з срібними позументами. Повільним кроком наближається до Рюї Блаза, який нічого не помічає в цю хвилину сп'яніння і щасливого екстазу. Людина раптом кладе йому руку на плече. Рюї Блаз рвучко повертається, ніби пробуджений від сну. Людина скидає свій плащ, і Рюї Блаз пізнає дон Саллюста. Він одягнутий у ліврею огненного кольору з срібними позументами, подібну до тієї, яку носить Рюї Блазів паж)

ПОЯВА П'ЯТА

Рюї Блаз, дон Саллюст,

Дон Саллюст

(кладає руку на плече Рюї Блазові)

Добридень.

Рюї Блаз

(убік, розгублено)

Боже мій! Загинув я...

Дон Саллюст

(сміється)

Мій друже,

Ви дбали, бачу я, про мене щось

не дуже!

Рюї Блаз

Ви несподівано, мій пане, увійшли.

(Убік)

Воскресло знов моє нещастя... Та коли!
Любов пішла моя, а демон — замість неї...

(Він біжить до завіси, яка прикриває таємну кімнатку, і замикає на засув маленькі двері. Потім з трепетом повертається до дон Саллюста).

Дон Саллюст

Ну, як ся маєте, мій друже?

Рюї Блаз

(схвильовано дивиться на дон Саллюста, зовсім байдужого)

В цій лівреї!

Дон Саллюст

(весь час посміхається)

Вона до палацу мені відкрила вхід:
В такому одязі пропустять мимохідь!
Я вашу взяв — вона якраз прийшлась
чудово.

(Надіває капелюха. Рюї Блаз лишається з непокритою головою)

Рюї Блаз

Боюсь за вас...

Дон Саллюст

„Боюсь“... Смішне і дивне слово!

Р ю ї Б л а з

Дон Саллюст

Р ю ї Б л а з

Дон Саллюст

(Сідає у фотель, Рюї Блаз лишається стояти)

Відмовили ви враз у праві домагань
На мито і ліси — при тому вельми
Дуже строго —

Прієго милому і вигнали старого?
Чи не забули ви, хто він, Прієго цей,

Що — чорт візьми! — йому і вам
Сандовалей,
Здається, матір'ю доводиться? Будь
ласка,
Погляньте — герб її на вас, хоч він
і маска.
Здається, ясно вам, шановний дон Сезар,
Що ви з ним родичі, що рада —
не базар,
Вовк шкодить вовкові, прикинувшись
вівцею,
Тож всіх і міряйте ви міркою цією,
А іншим міряти себе забороніть!
Про себе дбайте.

Рюї Блаз
(ледве опанувавши себе)

Ні, дозвольте пояснить:
Прієго справді гранд поважний
і надійний,
Податки ж збільшивши, він гріх вчинив
подвійний.
Збирати армію повинні ми, проте
В скарбниці порожньо і дно — не золоте.
Баварський принц тепер напевне вже
вмирає,
А граф д'Арраж мені — він вас пре-
красно знає —
Сказав від уряду свого такі слова:

Коли ерцгерцог ваш підтримає права
Чи гідність вашу, — що ж, війна хоча б
сьогодні.

Дон Саллюст

Які прекрасні дні, а все-таки холодні.
Закрийте-но вікно.

Рюї Блаз, поблідлий від сорому і одчаю, одну мить вагається, потім поборює себе і йде до вікна. Виконавши наказ, він повертається; дон Саллюст, сидючи в кріслі, слідкує за ним байдужим поглядом)

Рюї Блаз

(намагається продовжувати)

Судіть сами про все:
Нам труднощі лише війна така несе.
Без грошей ні на крок. Рятунком, ваша
милість,
Нам може бути одна лиш чесність
та умілість.

Як буде армія готова, — тую ж мить
Я згоден дати наказ кордони боронить.

Дон Саллюст

(перериває Рюї Блаза і вказує йому на хустку долі)

Подайте хустку.

(Рюї Блаз, як на тортурі, мучиться. Нарешті він піднімає хустку і подає дон Саллюстові. Дон Саллюст ховає її)

Ну?.. Наказ ви дати згодні?

Рюї Б'яз
(перемагаючи себе)

Іспанія... Вона в ногах у нас сьогодні...
Забути ми про це не сміємо й на мить!
Вся нація того навек благословить,
Хто стане другом їй, кайдани розірвавши.
Врятуймо ж наш народ віднині і назавше,
Личину скиньмо геть з інтриги та брехні!

Дон Саллюст
(байдуже)

А... як би вам сказати... Здається все
мені —
Не для пристойних це людей слова,
мій друже:
Це педантизмом тхне, а розумом
не дуже.
Надмірний шум здіймать з дрібниці —
ні, не варт.
Прієго взяв мільйон... Та для казни ж
це жарт!
Ні, друже мій, сеньйор не те, що ваші
хами —
Він широко живе! Скажу я вам між нами:
Смішним здається той, хто проти
зловживань, —
Завжди надутий він з пустих уболівань.
Та ба! Хотіли б ви зробитись другом
черні,

Коханцем буржуа і крамаря з цукерні!
Це смішно. Зведіть звичай собі новий.
Суспільний інтерес! Подбайте перш

про свій.
Іспанія в ногах... О, це не підходяще!
У інших слово це звучало значно краще.
У черні визнання—та це ж потертий гріш!
Вартуй, неначе пес, добро чиєсь! Які ж
Для вас вигоди тут! Для мене ж це
не карта.

Чеснота? Вигадка! Чесноти честь
не варта.
За Карла П'ятого цей тон звучав якраз.
Проте, не дурень ви. Зцілити, певне, вас
Від пафосу мені удасться ще. Ви ссали
Напевне мамку ще, коли вже ми ламали
Вам ваші іграшки дитячі без жалю,
Кололи цвяхом м'яч, лиш я було звелю,
Який бував завжди безсилим сліз
причина...

Р ю ї Б л а з

Але прошу, сеньйор...

Д о н С а л л ю с т

(з холодною посмішкою)

Ах, дивний ви хлопчина!
Візьмімося мерщій до більш важливих
справ.

(Сухим тоном повелителя)

В тому будинкові, який я вам віддав,
Уранці ждять мене. Припините там гамір.
Вже до розв'язання іде мій дивний намір.
Глядіть, щоб слуги там лише були німі.
Коляску візьмете і десь її сами
Сховаєте в саду, запряжену в дорогу.
Я потурбуюся про коней на підмогу.
Робіть точнісінько усе, як я велю —
Для всього гроші вам я ранком надішлю.

Р ю ї Б л а з

Я слухаю і все зроблю вам, як годиться,
Але спочатку ви мені, сеньйоре,
поклоніться,
Що королеві це не шкодить.

Д о н С а л л ю с т

*(бавлячи сь ножем з слонової кості, що лежав
на столі)*

Новина!

Вам що до того?!

Р ю ї Б л а з

(з жахом дивиться на нього)

О, людина ви страшна!
Я весь тремчу, бо став уже на край
безодні.
Затиснути в кулак мене ви, бачу, згодні!
Щось ви вчини ти їй замислили страшне...

Та пожалійте хоч нещасного мене.
Я мушу вам сказати — ні, ні,
я не сховаю:
Цю жінку я люблю — ви чуєте? — кохаю!

Дон Саллюст

(холодно)

Я знав про це давно.

Рюї Блаз

Ви знали?

Дон Саллюст

Чом би ні?

Та що до того — біс вхопи його — мені?!

Рюї Блаз

(зіпершись на стіну, щоб не упасти)

Негідник!.. Мук моїх не хоче він
збагнути...

Та що за дикий план у нього може бути?
Всесильний боже мій, владарю всеблагий,
Помилуй, захисти... або мерщій убий!..

Дон Саллюст

Ви марите! Яке маячення зухвале!
Ви справді вірите, що всемогутнім стали!
Та я до вищої мети вас поведу.
Спокійно! Я, Сезар, попереду іду.

Я вам уже сказав і можу повторити:
Я хочу щастя вам, і вам не варт тужити.
Про всі ж любові ці і думати не час —
Крізь них, як водиться, проходив кожен
з нас.

Коли ви хочете — ідеться про державу, —
І що ж тут варті ви і по якому праву?
Я вам відкрив би все, та треба ж
зрозуміть,

Що — чорт візьми! — лакей повинен все
терпіть.

З якої глини б він не був, — це тільки
посуд,

Який фантазію мою в собі лиш носить.
З такої братії, як з глини, змісить пан
Який хотітиме собі на службу жбан,
І з волі власної нарядить і роздягне,
І зробить принцом вас, яким ще бути
прагне.

Я вас сенатором зробив. На певний час.
Та ви слуга лише, і все це не для вас,
А з королевою ви лиш для авантюри.
То ж майте голову.

Рюї Блаз

Завіщо ці тортури?!
Мій боже, за який ти гріх мене скарав?
Не схочеш ти, щоб я у розпач занепав.
Так от зі мною що вчинили ви, сеньйоре...

Навмисне, без жалю мене повергли
в море
Тяжких нелюдських мук єдино лиш за те,
Щоб бачив я, як ви байдуже стоїте
Над жертвою, що тут терзається й конає!
Убити душу так, в якій любов скипає,
Щоб лиш помститися жорстоко, як змія...
Це помста лиш, о, так — це відчуваю я —
Ви королеві зло намислили вчинити.
Що ж маю я зробити? Про все їй
повістити?

О, небо! Стати їй нестерпним і гідким,
Бездушним шахраєм, дурисвітом дрібним,
Хлопчиськом, що його вигонять в шию
з двору...
Нізащо!.. Розум мій лишає душу хвору...
Я божеволю...

(Пауза. Він продовжує у роздумі)

Так от на світі роблять як!
Створити механізм упертий, мов маньяк,
Озброїти його колесами тяжкими
І раптом кров чиюсь побачити під ними —
Дарма що то лакей в лівреї отакій,
Що серце втратив він, що розум втратив
свій,
І, не здригнувшись, ні, з видовища
такого,
Машину гнати знов, неначе звіра злого,

І не згадать про те, що одяг цей
Носив хоча й лакей, та все-таки живий.

(Повертаючись до дон Саллюста)

Ще є, здається, час... Сеньйоре,
Ще колесо страшно могло б на мить
схаменіться!
спиниться.

(Падає на коліна)

О, згляньтесь, згляньтесь, прошу!
Помилуйте її!
Я вірний вам слуга. Згадайте-но свої
Слова і похвали... Благаю пожаліти...

Дон Саллюст

Невже людина ця не в силі зрозуміти,
Що це нестерпно?!

Рюї Блаз

(стоячи навколішки)

О, благаю!

Дон Саллюст

Ну, мерщій!

(Одвертається до вікна)

Здається, ви вікно закрили, друже мій,
Погано. Мерзну я.

(Зводиться і закриває вікно)

Рюї Блаз

(підводиться)

Цього вже забагато!
Я герцог д'Ольмедо і я клянуся свято:
З-під вашої п'яти чоло я підніму!

Дон Саллюст

Не чую. Повторіть. Приснилося йому...
Він — герцог д'Ольмедо! Осліпли ви,
мій друже!
Ви тільки де-Базан, а герцог — надто
дуже!

Рюї Блаз

Вас арештую я!

Дон Саллюст

А я розкрию вас.

Рюї Блаз

(у розпачі)

Але...

Дон Саллюст

Я вами теж ризкую водночас.
Ви дещо, друже мій, святкуєте зарано!

Рюї Блаз

Я заперечу все.

Дон Саллюст

Це буде не погано...

Рюї Блаз

Ви доказів, сеньйор, позбавлені...

Дон Саллюст

А ви

Позбавлені всього лиш тільки голови!
Я досягну свого — і це вам треба знати.
Ви рукавичка лиш, яку я в силі зняти.

(Тихо, наблизившись до Рюї Блаза)

Якщо уранці ти не прийдеш вчасно

В дім,

Не приготуєш все, як наказав я, в нім,
І викажеш мене бодай єдиним словом, —
То та, про кого ми мовчазно зараз

МОВИМ,

Негайно буде скрізь осміяна всіма
За нерозумний флірт з лакеєм без ума
Прилюдно весь Мадрид її ганьбити стане
До того ж папірця вона того дістане,
Якого пильно я в кишені бережу,
І руку упізна з приємністю чужу.
Ти, певне, не забув, що дав мені

розписку)

І підписав її без будь-якого тиску:

„Я, нижчезгаданий на ім'я Рюї Блаз,

Лакей їх світлості маркіза де-Фінлас,
у випадках усіх і тайних і відкритих
Повинен вірою і правдою служити“.

Р ю ї Б л а з

(переможений, упалим голосом)

Я, пане, вам служу...

*(Двері в глибині відкриваються. Повертаються
радники таємної Ради. Дон Саллюст швидко
закутується в плащ)*

Д о н С а л л ю с т

(тихо)

Хвилина дорога...

(Вголос)

Сеньйоре, герцог мій, я завше ваш
слуга!

(Виходить)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ДОН СЕЗАР

Невелика, розкішно прибрана кімната, ледве освітлена. Панелі та меблі старого стилю, з старовинною позолотою. На стінах оксамитні шпалери малинового кольору; в деяких місцях — особливо за спинками крісел — шпалери обтерті. Широкий, золотий позумент поділяє їх на декілька сторчових пасом.

В глибині — двобічні двері. На зрізаному куті поміж двома стінами — великий комінок, прикрашений у стилі часів Філіппа II, з гербом на великому залізному щиті. З протилежного боку — маленькі низькі двері, що ведуть у маленьку, темну кімнатку. Єдине вікно розташоване високо, — воно густо заграшоване і покрите дашком, як у в'язниці. На стінах кілька старовинних, напівзітертих і покритих кіптявою портретів. Шафа для одєжі — з венеціанським люстром. Великі кріла часів Філіппа III. Чотирикутний стіл з приладом до письма. В кутку маленький круглий столик з позолоченими ніжками.

Ранок. В момент, коли відкривається завіса. Рюї Блаз, одягнений у чорне, без плаща та ор-

дена Золотого Руна. дуже схвилюваний, міряє кімнату великими кроками. В глибині — паж, він стоїть, чекаючи наказів.

ПОЯВА ПЕРША

Рюї Блаз та паж.

Рюї Блаз

Що діяти! Вона... Найперше—лиш вона!
Хай навпіл кат мене на пласі розтина,
Нехай розтрощеним мій череп кат
побачить, —
Для мене в палаці нічого більш
не значить!

Як врятувать її? Віддати кров мою,
Життя позбутися? Це легко. Та стою
Я перед пасткою — її не розгадати.
І що цей чоловік тут міг би збудувати?!
Він вирнув з темряви і знов пірнув
в пітьму...

Що ж заманулося тут вдіяти йому?!
Коли я думаю про зустріч ту... О, боже!
Ганьби і сорому знести душа не може...
Благав про себе я... Як міг я уявить,
Що жертву схоче він звільнити хоч
на мить,

Сльозу помітивши чи трепіт у лакеї?!
Вже пальці демона давно впилися в неї!
Чи ж звіра хижого вблагати? Та її

Звільнити мушу я! Всі помисли мої
В її рятункові... Нещасний!.. Ти єдиний
Занапастив її, тож ти один повинний
І врятувать її. Це ясно. Але ти
Уже повергнутий з такої висоти!
Це все ві сні було... Та що мені робити?
В яку щілину він пролізе, щоб убити?
З яких він з'явиться, о, боже мій,
дверей —
Страшний, розлючений, підступний
зрадник цей?!
В житті, як в домі цім, володар він
для мене.
Він може здерти геть прикраси і численне
Багатство винести, убити ж — поготів.
В руках цупких його ключі від всіх
замків.
Ввійти і вийти він куди завгодно в змозі
І по душі моїй іти, як по підлозі.
Як гордо мріяв я! Та доля повсякчас,
Промінням блиснувши, бере
на посміх нас.
Ти маєш заміри — в думках усе готово,
Та все ламається, коли біда раптово!
Я божеволю... думок гублю сліди...
Як власним розумом пишався я завжди!
О, боже, змилуйся... Мій розум,
як билина,
Поривом схоплений, у невідоме лине.

Та чим зарадити? Подумаймо мерщій.
Найперше — з палацу не йти нікуди їй.
О, пастка в палаці... Безодні тьму
звірячу

Я почуваю там, я лиш її не бачу.
Щоб не виходила... порадити... О, так!
Попередити лиш... подати тільки знак...
Та як зробити це? Коли і через кого?

(Пригнічено міркує. Раптом, немов просвітлений несподіваною надією, підводить голову)

Дон Гурітанові сказати... Через нього!
Він любить так її... Він також вірний їй...

(Робить знак пажеві, той наближається до Рюї Блаза)

Біжи до палацу... але біжи мерщій...
Дон Гурітанові перекажи негайно,
Що я пробачення проситиму... Звичайно,
Прилюдно стверджу я пробачення оце.
І ще проси — нехай перед ясне лице
Її величності спішить негайно стати
І від мого ім'я, і від свого багати,
Щоб не виходила з покоїв три доби,
Щоб тільки в палаці була вона — хоч би
Щось навіть сталося значне!

(Знову зупиняє пажу)

Стій!

(Виймає папір та олівця)

Як удасться,
Нехай записку він оцю також віддасть їй.

(Швидко пише на коліні)

„Дон Гурітанові довіртеся. Робіть,
Як він порадить вам, щоб згодом
не жаліть“.

(Згортає папірця і віддає пажеві)

А про дуель оту — лиш варт йому сказати,
І біля ніг його я згоджуюсь благати,
Скажи: караюсь я і мучусь і прошу
Її величності віддати, що пишу,
І пояснити їй жахливу небезпеку:
Не те що в подорож від палацу
далеку, —

На крок відходити вона — перекажи —
Не мусить. Чуєш ти? Іди. І бережи
Цю тайну і нічим не викажи нікому.

Паж

Я слухаю, сеньйор. Я вірний вам
одному.

Рюї Блаз

Рушай, не гаючись. Чи все ти зрозумів?

Паж

Все, монсеньйоре.

(Виходить)

Рюї Блаз

(на самоті падає в крісло)

Так. Від цих покірних слів
Я заспокоююсь... Мій розум спочиває.
Та в замішанні він, неясно відчуває...
Я певен в засобі. Дон Гурітан... А втім,
Ще дон Саллюст сюди прийти повинен
в дім.

Я не чекатиму. Це сплутає дорогу
Йому на цілий день. Піду молитись богу,
Мене підтримати зуміє тільки він!

*(Бере з шафи свого капелюха. Дзвонить. З'яв-
ляються двоє негрів, одягнених в яснозелений
оксамит. Одяг — з фалдами та довгими полами)*

Я йду ненадовго. За декілька хвилин
Дверима власними тут з'явиться людина.
Тут, ніби пан, вона поводитись повинна.
Не заважайте їй. Якщо пізніш також
Хтось, може, з'явиться в будинок...

(Одну мить вагається)

Ну, то що ж, —

Нехай ввіходить теж.

*(Жестом відпускає негрів. Уклонившись, вони
виходять)*

Іду.

*(В ту мить, коли двері за Рюї Блазом закри-
ваються, чути шум у комині, з якого раптом
падає людина, загорнута в подертий плащ.
Людина вривається до кімнати: це дон Сезар)*

ПОЯВА ДРУГА

Дон Сезар

(збентежений, скуйовджений, з виразом радості і схвильованості одночасно)

Це я — не маска!
Пробачте, я пройду, а ви сидіть, будь
ласка.

Ви розмовляєте? Продовжуйте собі.
Я несподівано з'явився, далебі —
Прошу пробачити...

(Зупиняється серед кімнати і помічає тільки тепер, що, крім нього, нікого немає)

Нікого тут немає!
Та з даху чув же я, що хтось тут
розмовляє.
Я зовсім певен був, що стріну тут когось.
(Сідає в крісло)

Ну, що ж, спочинемо, якщо мені
здалось.
Уф! І з подіями ж я стрівся! Та з якими!
О, я в захопленні! Я стріплююсь під ними,
Неначе пес який бездомний під дощем.
По-перше — гралися, як хлопчики м'ячем,
Моєю бідною душею альгвазили;
На корабель мене пірати ухопили...
А місто це — де я набрався стусанів!
А жовта краля ця, чиєї не хотів

я знати ніжності? Цього ще не доволі.
А це повернення в Іспанію з неволі...
роман чистісінький... Сюжет страшний,
немов

Я з альгвазилами отут зустрівся знов!
Гінці настирливі, і втеча безоглядна,
Ватага гонщиків на все у світі ладна...
Вони на вулиці, я на стіну, як лев,
Звідтам—в будиночок у сутінку дерев.
Мене в будиночку ніхто не помічає,
На дах вилажу я—і це як слід минає,
І я з'являюся нарешті крізь димар
В плащі подертому—примара між примар.
О, правда істинна—маркіз Саллюст
потвора!

*(Розглядає себе у маленьке венеціанське люстро,
що стоїть на великому комоді з різьбленими
ящиками)*

Камзоле, друже мій, ти був зі мною
вчора.

*(Знімає плащ і починає розглядати у люстро
свій камзол рожевого єдвабу—поношений, по-
дертий і залатаний. Потім розтирає рукою
ногу, кидаючи погляд на комин)*

Нога... Стрибок отой—взнаки він дався їй!
*(Відкриває шухляди в комоді. В одній з них
знаходить плащ яснозеленого оксамиту, гап-
тований золотом: плащ подарований Рюї Бла-
зові дон Саллюстом. Дон Сезар розглядає плащ
і порівнює його з своїм)*

Здається, плащ оцей пристойніший за мій.
(Накидає зелений плащ, а свій кладе в шухляду, старанно згорнувши його. Свого капелюха він сплющує ударом кулака і також ховає в шухляді. Закривши шухляду, він гордовито по-ходжає по кімнаті у розкішному плащі)

Та все ж я знову тут. Минув дорожний
гамір...

А ви, кузене мій, здається, мали намір
Мене до Африки спровадити без слів,
Де тиграм стати я поживою б зумів.

Та я помщусь за це, проклятий мій
кузене!

Це жах — погоджуюсь, та глянути
на мене,

Коли поснідаю, я вам можливість дам.
Тепер, з'явившись вже під своїм ім'ям,
Я хвіст розбійників приволочу з собою:
Це кредитори ті, що вас із головою
Зжеруть, не тратячи ніяких марних слів...

(Помітивши в кутку пару прекрасних чобіт з мереживними одворотами, швидко скидає свої старі пантофлі і одягає без церемонії нові чоботи)

А втім, куди мене підступний шлях завів?
(Оглянувши кімнату)

Ах, так! Трагедію тут дуже легко грати!
Всі двері замкнено... на вікнах добрі
грати...

В таке приміщення ні в двері,
ні в вікно,—
Ввійходь крізь стелю лиш, як у пляшки
вино...

(Зітхаючи)

Вино в карафочці—яка це річ чудова!
(Помічає маленькі дверцята праворуч, відчиняє їх, входить до комори, потім повертається з жестом здивування)

Ах, що за чудо тут!.. Прекрасна
побудова!

(Іде до дверей, що в глибині, відчиняє їх і ви-зирає звідти, потім закриває двері і повер-тається на авансцену)

Нікого... Де це я? А втім, якщо я втік,
То врешті хай собі і час свій губить лік!
Чи ж я лякатися і заніміть з одчаю
Від того мусив би, що вперше зустрічаю
Такий будинок!

(Сідає у крісло, позіхає, але майже відразу зводиться)

А!.. Та я занудьгував!

(Помітивши маленьку шафу в стіні ліворуч, що заповнює зрізаний кут)

Погляньмо... В шафу цю хтось може
книг поклав...

(Відчиняє шафу. Виявляється, що це комора, сповнена різними харчами)

А справді, гляньте-но: паштет, кавун,
цитрини...

І шість пляшок—ого!—та досить

половини!
Чорт!.. Упередженням ще п'ять хвилин
тому

Я проти дому був цього. Але чому?

(Розглядає пляшки одну за одною. Помічає в кутку маленький круглий столик, переносить його на авансцену, весело розставляє все, що знаходиться в шафі—пляшки, келихи, тарілку, серветку, потім бере одну з пляшок)

Ну, що за твір оце? Було чудове
гронце,

З якого пісню цю створив письменник-
сонце,

Що кавалерським сам він хересом зове.

(Сідає, сповнює келих і п'є)

Ну, почитаймо ще! Можливо, щось нове!
Дотепна книжечка!

(П'є)

Додай, мій боже, сили!

Тепер закусимо.

(Береться до паштета)

От пеські альгвазили!

Я збив їх все-таки, вони згубили слід...

(Ість)

Паштет—хвала йому! Зготовлено як слід.

Щождо господаря, то гість його
запросить,
Коли він вернеться.

*(Дістає з шафи новий прибор і становить на
столик)*

Мені б лиш з'їсти досить.
Бо як повернеться, гляди — ще прожене!

(Бере подвійні порції)

Тепер обстежимо. Цікавить дім мене.
Хто б міг тут мешкати? Можливо, гранд
на славу,
Який лиш дівчину приймає тут ласкаву?
Та, власне, що я тут поганого вчинив?
Я вимагав чогось? Неправда! Поділив
Смачну вечерю з ним? Дозвольте!

Споконвіку

Гостинність вважаю за шану й честь
велику!

(Стає навколішки і обіймає руками стола)

А втім, належати не може це вино
Комусь поганому: занадто вже воно
Ясного кольору! До того ж—вирішаю:
Якщо хто з'явиться, я сан свій називаю:
Ах, як ви сказйтесь, кузене мій старий!
Гульвісо! Злодію! Прийняти? Боже крий!
Цей Зафарі... Жебрак... Та хоч грошей
не густо,—
Я—дон Сезар, кузен маркіза де-Саллюста.

Сюрприз, кузене мій! Загомонить Мадрід!
Коли вернувся він? Уранці? Славний рід!
А галас здійметься—такого ще й не чули.
„І звідки взявся він? Про нього всі
забули!“

Чи це вам до смаку? Я тут, панове, тут!
Не сподівалися? Не думали, мабуть?
То він живий таки? Таки живий,

їй-право!
Мужчини скажуть: „Чорт!“, зате жінки:
„Цікаво!“

А лемент здійметься! А як зрадіє все!
А кредитори що? „Та він борги несе!“
Ну, роль, признаюся... Коли б ще грошей
трохи...

(Галас біля дверей)

Ідуть. Без сумніву. Неначе скомороха,
Негайно виженуть. Ану, Сезаре, в біій!
Не час вагатися!..

*(Закутується плащем по самі очі. Двері в гли-
бині відчиняються. Входить лакей у лівреї,
несучи на спині великий мішок)*

ПОЯВА ТРЕТЯ

Дон Севар і лакей

Дон Сезар

(оглянувши уважно лакея)

Чого вам, друже мій?

(Убік)

Побільше певності. Обставина погана.

Лакей

Я мушу бачити Сезара де-Базана.

Дон Сезар

(висуваючи обличчя з плаща)

Сезара? Я Сезар! Сезар, граф де-Гаро!

Лакей

(кладучи мішок на крісло)

Я гроші вам приніс.

Дон Сезар

(убік, як засліплений)

Мені? Таке добро?!

(Голосно)

Мій любий!..

Лакей

Ваш слуга!.. Прошу підрахувати.
Мені наказано ці гроші вам віддати.

Дон Сезар

(урочисто)

А! Щиро дякую!

(Убік)

Та це диявол сам!

Не заважатиму найцікавішій з драм!
Але ж доречно як!

(Вголос)

Потрібна вам розписка?

Лакей

Ні, ні, сеньйор.

Дон Сезар

(показуючи на стіл)

Мені там рахувати низько.
Кладіть на стіл.

(Лакей виконує наказ)

А хто ласкавий той без меж?

Лакей

Сеньйор це знає сам.

Дон Сезар

Звичайно... Але все ж...

Лакей

Це гроші — от усе, що маю я додати.
Від кого і нащо — про це вам краще
знати.

Дон Сезар

(задоволено)

А!..

Лакей

Обережними обом нам треба бути.
Тихіше...

Дон Сезар

Тс-с-с... Тихіш... Це гроші —
в цьому суть,
Це гроші від... Авжеж, сполука слів
чудова?
А повторіть мені...

Лакей

Ці гроші...

Дон Сезар

Більш ні слова!
Від того щедрого, кого я знаю сам.

Лакей

Мету ви знаєте також...

Дон Сезар

І треба нам
Обом...

Лакей

Обом, сеньйор, обачними нам бути.

Дон Сезар

Це ясно.

Лакей

Щождо слів, то жодного почути
Не можна більш, ніж те, що це твердий
наказ.

Це все, що я сказав.

Дон Сезар

До речі це якраз!

Лакей

Усе ви знаєте.

Дон Сезар

Чорти б його вхопили!

Лакей

Відома річ.

Дон Сезар

А так, я розумію, милий.
Коли одержують дукати, — ясно все!

Лакей

Тс-с-с...

Дон Сезар

Тс-с-с... Помовчимо... Бо чорт ще
принесе

Сюди когось!

Лакей

Мерщій рахуйте, монсеньйоре.

Дон Сезар

За кого ти мене вважаєш?

(Захоплений повнотою мішка, що лежить на столі)

Ціле море!

Лакей

(настоюючи)

Але...

Дон Сезар

Я вірю.

Лакей

Тут добрячі соверени,
Квадруплі кругленькі, що важать,
як на мене,
По сім і тридцять шість — це чистої
ваги.

Ось все, що чути ви повинні від слуги.

(Дон Сезар розв'язує мішок і виймає звідти багато маленьких торбинок з золотом. Він розв'язує їх, висипає на стіл, потім в захопленні набирає повні жмені золота і сповнює кишені дублонами і квадруплями)

Дон Сезар

(велично, убік)

От як кінчається роман у нас казково.
Умерти з золотом не страшно, чесне

СЛОВО!

Та я закоханий в цей любий міліон!

(Сповнює кишені)

О, чудо! Я здобув нарешті галіон! ¹⁶

*(Одну кишеню вже сповнено — він береться до
другої. Він шукає, де в нього ще є кишені і,
здається, зовсім забув про лакея)*

Лакей

(що байдуже дивиться на нього)

То я чекатиму наказів.

Дон Сезар

(обертаючись)

Що? Для чого?

Лакей

Щоб все те здійснити точнісінько

і строго,

Чого не знаю я, слуга покірний ваш,

Та що відомо вам твердіш, як „отченаш“

У справі виключній...

Дон Сезар

(перериваючи, з виглядом розуміння)

Таємний надзвичайно!

Лакей

Хотять, щоб зроблено було то все
негайно.
Мені наказано про це сказати вам.

Дон Сезар

(ударяючи його по плечу)

І я люблю тебе. Слуга ти вірний нам.

Лакей

Щоб не спізнитися і не згубить дороги,
Мене господар вам послав для допомоги.

Дон Сезар

Все буде зроблено, і зроблено як слід.
(Убік)

Що буде зроблено? Щоб ти навіки
зблід!

(Голосно)

А підійди мерщій.

(Сповнює склянку)

Здається, ти тверезий!

Лакей

Як, як, сеньйоре?!

Дон Сезар

Пий!

*(Лакей п'є, дон Сезар сповнює його склянку
знову)*

Вино ж бо — д'Оронеза!..
(Змушує лакея сісти і випити. Весь час
підливає)

Ну, поговоримо...

(Убік)

В очах вогонь вже згас?

(Розвалившись у кріслі, голосно)

Я, милий друже мій, міркую так про вас:
Ми — дим від пристрастів, що полум'ям
палають.

(Знову підливає вина)

А втім, це вигадки, що рації не мають!
Дим вгору тягнеться, до зір своїх,
в блакить;

На нас не схожий він, бо, навіть і на мить
Не зупиняючись, у вись пливе він сизу...
Ми ж, любий друже мій, все падаєм
донизу!

(Тре собі хвору ногу)

Людина, друже мій, то лиш важкий
свинець...

(Наливає обидва келихи)

Давай-но вип'ємо... Все сходить
нанівець —

Дублони, золото... Повір, ніщо не варте
Тієї пісеньки, яку собі для жарту
П'яниця мимрить...

(Наблизившись до лакея, таємниче)

Що ж, мій друже, бережись:

(Негр поважно підходить до дон Сезара, який дивиться на нього вкрай здивований. Негр застібає комір, вклоняється і виходить, лишивши дон Сезара немовби скам'янілого)

Дон Сезар

(встаючи з-за столу, убік)

Та тут сам Вельзевул живе!

(Виходить на авансцену, міряючи кімнату великими кроками)

Та що б не сталося, — бери, що в рот
пливе!

Я гроші матиму... І можу я сміливо
Їх сіять жменями направо і наліво...
Що ж зараз діяти — у цю химерну мить?

(Обертаючись до лакея, що сидить біля столу, продовжуючи пити і вже похитуючись на своєму стільці)

Чекай-но...

(Роздумуючи, убік)

Можу я борги свої сплатити,
Щоб позичальникам нарешті спокій
дати.

А втім, чи мушу я бур'ян той поливати?!
Ах, правда ж, золото псує людей так:
Приходять в голову якісь дурні думки...
Будь сам ти Ганнібал¹⁷, велика будь
людина,—

Та золото тебе оберне в міщанина.
Що всі подумують, як я борги сплачу?

Лакей

(спорожнивши келих)

Сеньйоре, слухаю...

Дон Сезар

Мовчи, як я мовчу.

Я зараз думаю: то зробим все скоріш ми...

(Лакей знову п'є, дон Сезар продовжує думати. Раптом він ударяє себе по лобі, немов знайшовши несподіваний вихід)

Так, так! Вставай мерщій! Набий
кишені грішми!

(Лакей, спотикаючись, підводиться, наповнює кишені свого камзола грішми. Дон Сезар допомагає йому, продовжуючи говорити)

В завулку тихому — ти знаєш плац
Майор? —

В дев'ятім номері...? Увійдеш...

Лакей

Так, сеньйор...

Дон Сезар

Квартира так собі... Лише косенькі
двері...

І вікна з більмами у шматах та папері.

Лакей

Сліпий той дім?

Дон Сезар

Ні, ні... Косий він... Стережись,
Обережненько там по сходах підіймись.

Лакей

Проста драбина там?

Дон Сезар

Щось дійсно дуже схоже...
Там круто зводиться, та бог тобі допоможе.
Живе красуня там. Пізнати ту красу
Не важко: капелюх на ній за вісім су,
Під ним скуйовджено волосся рудувате.
Але ж і чари в тій красуні, милий брате!
Будь дуже ввічливий, бо я люблю її.
Люсінда в юності любила теж свої
Біляві коси... Ах, а як же танцювала!
Дай сто дукатів їй від мене, щоб згадала.
А ще побачиш ти там чорта: довгий ніс,
Старий, обірваний... Немов стонадцять
кіс,
Волосся збилося й звиса з-під капелюха,
Якого стягнуто на брови і на вуха.
Дай дивакові ти також піастрів шість.
А потім спустишся в шинок — там буде
гість,
Що тихо п'є собі завжди біля порогу.
Пробий у натовпі п'яниць собі дорогу

І відшукай його. Людина він м'яка,
Душі тендітної... Його за дивака
Вважають всі, бо він нікого не облає —
Сидить в кутку собі і тихо попиває.
Звуть Гулятромбою людину ту мою.
Дай тридцять, друже мій, людині тій екю,
А „отченаш“ йому не треба говорити:
Скажи, що може він дарунок той
пропити!
Давай їм гроші всім добірні, золоті —
Нехай дивуються бродяги добрі ті, —
Ти не зважай на те.

Лакей

А потім?

Дон Сезар

Що в кишені

Залишиться, — твоє!

Лакей

А потім?

Дон Сезар

Повні жмені

Бери і пий вино, в шинку побий горшки,
Кричи на весь Мадрид і дайся всім
взнаки.

Додому ж не вертай раніш, ніж завтра
рано.

Лакей

Спасибі, князь.

(Іде до дверей, роблячи дивовижні зигзаги)

Дон Сезар

(спостерігаючи його, убік)

Сп'янів хлопчина непогано.

(Гукає лакея, той вертається)

Ага!.. На вулиці, в оточенні юрби,
Своїм поведженням напоям честь зроби
І принципів не втраť порядної людини:
Загубиш золото, — нехай до біса гине.
Коли збиратимуть ті гроші жебраки
Чи дітлахи які, не піднімай руки:
Нехай поживляться — кому бракує
грошей!

Не будь задирливий, будь з усіма
хороший,

Ба навіть лізтимуть в кишеню, — не грими,
Вони такісніькі, мій друже, як і ми.

І потім — чуєш ти? — Хай це законом буде:
Повинні все-таки давати радість люди
Тим, хто вантажений лиш сумом на землі.

(З сумом)

Колись повісять їх ще може взагалі...
То будьмо ж людяні до них і добросерді.

*(Лакей виходить. Залишившись на самоті,
дон Сезар сідає, поклавши лікті на стіл, ніби
поринає у роздуму)*

як гроші маємо,—не будьмо ж злі
й уперті,
І вжиток людяний знайдімо їм. Мені
Цих грошей вистачить на три-чотири дні,
А як залишаться,—плекатиму надію,
Що для бездомних я відкрити дім зумію.
Та сподіватися на це не варт мабуть:
Мішок цей, думаю, у мене відберуть.
Це виясниться все хоч пізно, а хоч рано:
Він чув погано те, що я сказав погано.
(Двері в глибині відчиняються—входить дуенья:
стара, сива; сукня і мантія—чорні; з віялом)

ПОЯВА ЧЕТВЕРТА

Дон Сезар. дуенья.

Дуенья
(на порозі)

Дон Сезар де-Базан?

(Дон Сезар, що сидить заглиблений у свої роздуми, швидко підводить голову)

Дон Сезар

Цього занадто вже!
(Убік)

Ще й баба!

(Поки дуенья присідає в глибокому реверансі,
він виходить зніжковілий на авансцену)

Господи... Подумати! Невже

Це все наплутав чорт—один без дон
Саллюста?
Клянуся: тут він сіті сплів комусь-то!
Він швидко з'явиться.

(Вголос)

Я слухаю.

(Убік)

Стара
Прийшла попереду: любовна значить гра!

Дуенья

(перехрестившись, з реверансом)

Вітаю щиро вас! В ім'я Христа святого,
Від кого, пане мій, не скриєте нічого!

Дон Сезар

(убік)

Все починається, як водиться, з ханжі.

(Голосно)

Амінь!

Дуенья

Пошле нехай господь вам мир в душі!

(Таємниче)

Чи призначали ви побачення сьогодні,
Сеньйоре, будь-кому? І чи ви стрітись
згодні?

Дон Сезар

На мене схоже це?

Дуенья

(дістає з торбинки записку і здалеку показує її)

Отож, красуню мій,
Це ви і є той пан, хто хоче в темі нічній
Зустріти ту, кому він слав привітів
низку,
Кому любов свою він вклав в оцю
записку?

Дон Сезар

Це мушу бути я.

Дуенья

Прекрасно. Дама ця
Пішла за сивого, за знатного вдівця,
І обережність тут потрібна, зрозуміло.
Отож довідатись — моє це зараз діло.
Я не знайома, ви ж знайомі вже здавна;
Я знаю від слуги — тож зайві імена.

Дон Сезар

Але моє ім'я відоме!

Дуенья

Ви відомі.

Призначив зустріч їй сеньйор в своєму
домі.

У пастку, пане, ми потрапить боїмось,
Тож перевірити нам ще раз довелось.

Отож я післана, щоб з ваших уст почути
Слова потвердження.

Дон Сезар

О, боягузом бути
Таким жахливо! Так, це я Сезар Базан!
Це дійсно я!

Дуенья

(кладає на стіл згорнену записку, яку дон Сезар з цікавістю розглядає)

Якщо ви є той самий пан,
Пишіть отут: „Прийдіть“, та так, щоб
не впізнали.

Дон Сезар

Чорти! Рука моя!

(Убік)

Але ж листа послали
Довгенького...

(Простягає руку, щоб узяти записку, але дуенья знов її ховає і не дає навіть торкнутись)

Дуенья

Ні, ні, впізнайте так, без слів!

Дон Сезар

Морока чортова!

(Убік)

Нарешті я б хотів
Дізнатися про все... На сцені я неначе!

(Натискує дзвоника. Входить один з негрів)

Писати вмієш?

*(Негр робить стверджувальний знак головою.
Дон Сезар здивований. Убік).*

Знак?

(Голосно)

Чи ти німий, диваче?

*(Негр робить новий стверджувальний знак.
Дон Сезар знову вражений. Убік)*

Ще краще... Чудеса!.. До всього ще
й німий...

*(До німого, показуючи йому листа, якого стара
тримав, притискуючи до столу)*

Пиши: „Приходьте“.

*(Німий пише. Дон Сезар робить знак старій
забрати листа, а німому йти геть. Німий ви-
ходить. Убік)*

Все ж він голос чує мій.

Дуенья

*(поклавши записку в свою торбинку, набли-
жається до дон Сезара)*

Ви стрінете її. А чи вона красива?

Дон Сезар

Так!

Дуенья

І служниця теж у неї — просто диво!
Під час обідні в храм вона до нас

прийшла:

Носочок ангела, та зір як у орла.

Гадаю, знається прекрасно на коханні.

Дон Сезар

(убік)

У служки якості для мене непогані!

Дуенья

Красі — я думаю — краса лиш дорога:

Рабиня — вівіска султанші, а слуга —

То панова. Отож коханка ваша гарна.

Дон Сезар

Не заперечую!

Дуенья

(з реверансом, ідучи)

Прощайте!

Дон Сезар

(даючи їй жменю дублонів)

Річ не марна

Підмазати... Тримай!

Дуенья

(ховаючи гроші)

За молодь я молюсь...

Дон Сезар
(відпускаючи її)

Іди.

Дуенья
(з реверансом)

Якщо вам знать потрібно, — я зовусь
Оліва — монастир святого Ісідора.

*(Виходить. Потім двері відчиняються — вона
зазирає)*

Завжди сиджу я там праворуч, біля
хора...

*(Дон Сезар нетерпляче обертається. Двері за-
чиняються, потім знову відкриваються —
і знову з'являється голова старої)*

То ви побачите її, сеньйоре, нині... ждіть
І в молитвах мене, будь ласка, пом'яніть.

Дон Сезар
(виганяючи її)

А!

(Дуенья зникає. Двері зачиняються)

Так, я вирішив, здається... Слово честі!
Не дивуватися! Живеш, Сезаре, десь ти
На місяці!.. Отож тому тобі й щастить.
Що ж, після голоду хоч втішуся
на мить.

(Мріючи)

Все це як дивний сон... Боюсь лише
фіналу...
(Двері в глибині відчиняються, з'являється
дон Гурітан)

ПОЯВА П'ЯТА

Дон Сезар, дон Гурітан.

Дон Гурітан
(в глибині сцени)

Дон Сезар де-Базан, здається?

Дон Сезар
(обертаючись)

Та помалу
Пригода ця стає ще краща, ніж була!
Вино і золото вона мені дала,
Після побачення ж дуель відбутись має!
Тепер я знов Сезар.

*(Весело підходить з низкою ввічливих поклонів
до дон Гурітана, який, суворо дивлячись на
нього, урочисто виходить на авансцену)*

Вас де-Базан вітає!
Прошу, сеньйоре, вас. Немов у власний
дім,
Заходьте... Я радий вас нині стріти в нім.
Сідайте! Розкажіть, в Мадріді що нового!
Тут добре, та з новин не знаю я нічого!
Усіх захоплюють, гадаю, до сих пір

Оті Маталобо та різні Ліндамір?
Та небезпечніші, мій пане, я вважаю
Сердець грабіжниці за ту злодійську
зграю.

Жінки, сеньйоре! О, диявол їм зрідні,—
Та до душі проте принади їх мені.

Але вкажіть хоч ви — де путь моя єдина:
Я зовсім не живу, я зовсім не людина!
Нікчемний я дивак, що раптом встав
зо сну,

Арену маю я занадто тут тісну.

У мене вкрадено перо і рукавички,
Прибув я здалеку, знання згубивши
й звички.

Дон Гурітан

Ви прибули? Ну що ж, прибув також і я,
Дорога ж дальшою здається все ж моя!

Дон Сезар

(люб'язно)

А звідки ви, сеньйор?

Дон Гурітан

Та з Півночі.

Дон Сезар

Чудово!

Я з Півдня.

Дон Гурітан
Лютий я!

Дон Сезар
Даю вам щире слово —
Я теж розлючений.

Дон Гурітан
Та я... Сімсот п'ятнадцять лье!

Дон Сезар
А я — дві тисячі. Я бачив сам, що є
На цій землі жінки і чорні й жовті,
й білі,
В Алжір мандруючи, я різав сині хвилі,
В Тунісі бачив я не раз біля дверей
На палі турками посаджених людей.

Дон Гурітан
Мене обдурено.

Дон Сезар
Мене продав неситий!

Дон Гурітан
Я майже вигнаний.

Дон Сезар
А я сливе убитий!

Дон Гурітан

Мене до Нейбурга послали... В кілька
слів

Листа повинен був везти до батьків:
„Чим більш затримати безумця я волію“.

Дон Сезар

(регоchettiється)

Прекрасно! Хто ж би це?

Дон Гурітан

Та я зламаю шию

Сезару де-Базан.

Дон Сезар

(пишаються)

А...

Дон Гурітан

Він мені посмів

Лакея вислати замість одвертих слів.

Просити милості він через когось сміє!

Я не прийняв його: в льоху лакей той
скніє.

Та до господаря прибув я нині сам.

Нахаба! Зрадник! Де цей Сэзар

де-Базан?

Я вб'ю його! Де він?

Дон Сезар
(поважно)

Це я.

Дон Гурітан
Та ви, сеньйоре,
Здається, смієтесь!

Дон Сезар
(поважно)

Сезар я — вам на горе.

Дон Гурітан
Як? Ще один?

Дон Сезар
А так.

Дон Гурітан
Облиште, друже мій,
Набридли ви мені у ролі цій смішній.

Дон Сезар
Ви смішите мене — ви на ревнивця схожі.
Мені вас дуже жаль, та ви на те лиш
гожі,
Бо лихо, що свої гріхи приносять нам,
Ще тяжче, ніж чужим завдячене гріхам.
Але волів би я — признаюсь вам одверто —

Не мати ні екю, ніж з інших шкуру
дерти,
Волів би роги мать, ніж ревності без меж!
Проте ревнивець ви і рогоносець теж!
Нарешті визнаю — якщо ви знати згодні —
Дружині пановій призначив я сьогодні
Побачення.

Дон Гурітан
Моїй дружині?

Дон Сезар
Пан почув!

Дон Гурітан
Але ніколи я одруженим не був!

Дон Сезар
Ах, так... Від цього ви утруднення
звільнились.
Навіщо ж, пане, ви ревнивцем
нарядились:
Як тигр — розлючені, як чоловік —
страшні!
Таж заманулося по щирості мені
На цей випадок вам пораду навіть дати.
Та хочу врешті знать — хай буду я
проклятий! —
Навіщо вигляд цей прибрали ви чудний?

Дон Гурітан

Ви ще дратуєте, коли я й так лихий!

Дон Сезар

Ах, так! Дратую вас...

Дон Гурітан

Цього уже занадто!

Дон Сезар

Ви думаєте так?

Дон Гурітан

Клянуся богом свято:
Ви змовкните, або як рицарю мені
Заплатите за це!

*(Дон Сезар заціпливо розглядає пантофлі дон
Гурітана, які, згідно новій моді, потопаять у
морі стрічок)*

Дон Сезар

Колись у давні дні
Носили ці стрічки на головах, а нині
На черевики вже стрічки чіпляють
сині...
Скажіть, а зачіску ви робите ногам?
Цікаво...

Дон Гурітан
На дуель!..

Дон Сезар
(байдуже)

Ах, правда?..

Дон Гурітан
Я вам дам!..
Ви не Сезар Базан, але, щоб вас
провчити,
Я з вас почну...

Дон Сезар
Глядіть, щоб цим і не кінчити!

Дон Гурітан
(дає дон Сезарові одну з двох шпаг)
Ферт! Битися, мерщій!

Дон Сезар
(беручи шпагу)

Прекрасно. В цюю ж
мить.
Вам хочеться цього — я згоден вас
убить.

Дон Гурітан
Куди ми підемо?

Дон Сезар

Поблизу за парканом
Пустельна вулиця.

Дон Гурітан

(пробуючи шпагу об паркет)

З Сезаром де-Базаном
Слідом кінчатиму!

Дон Сезар

Ах, правда?

Дон Гурітан

Буде так.

Дон Сезар

(також випробовує шпагу)

Коли одного з нас точитиме гробак, —
Тоді не вбити вам ніколи дон Сезара.

Дон Гурітан

Ходім.

*(Виходять. Тупіт їхніх кроків віддаляється.
Маленькі замасковані двері праворуч відчи-
няються, входить дон Саллюст)*

ПОЯВА ШОСТА

Дон Саллюст.

Дон Салюст

(одягнений в темнозелене, майже чорне вбрання. Він дуже стурбований, занепокоєно прислухається і придивляється)

Та тут нічого ще не зроблено!

(Помітивши столик, заставлений різними стравами та вином)

Вино!

Що все це означає?

(Почувши звуки кроків дон Сезара та дон Гурітана)

Чийсь тупіт крізь вікно,
Здається, чути...

(Замислений, ходить по кімнаті)

Мій слуга простежив джуру —
Дон Гурітанові поніс він звістку здуру.
Зник Рюї Блаз кудись... Зостався джура
десь...

Це — попередження. І смисл у тому весь,
Щоб передати їй, що треба приховатись.
Та у німих про це нізащо не дізнатись!
Не врахував лиш я, що Гурітан — то біс...

(Входить дон Сезар, тримаючи в руці оголену шаблю, яку він, увійшовши, кидає на крісло)

ПОЯВА СЬОМА

Дон Севар, дон Саллюст.

Дон Сезар

(на порозі)

Я так і знав! Та вас сюди вже чорт приніс!

Дон Саллюст

(приголомшений)

Невже це дон Сезар?!

Дон Сезар

(регоченься, схрестивши руки)

Напевне, мій кузене,
Замислили ви щось жахливе? Та про мене
Забули ви, а я з'явився в слухну мить,
Щоб вам зашкодити, як честь мені велить!

Дон Саллюст

(убік)

Пропало все...

Дон Сезар

(сміючись)

Весь день я плутаюся нині
У сітях ваших тут, як муха в павутинні.
Ваш намір здійснитись сьогодні певне б
міг, —

Розбить же все мені випадок допоміг.
Я цим захоплений.

Дон Саллюст

(убік)

Ах, демон, слово честі!

Дон Сезар

(все дужче сміючись)

Зустрів я тут слугу, що гроші мав
принести,
Куди — ви знаєте і нащо — певно теж!
Чудово!

Дон Саллюст

Ну і що ж?

Дон Сезар

Він п'є як бик, авжеж?

Я напоїв його!

Дон Саллюст

Куди ж подів він гроші?

Дон Сезар

(велично)

Зробив для друзів я дарунки прехороші.
Ах, друзів маємо на горе ми завжди!

Дон Саллюст

Підозріваєш ти даремно... я...

Дон Сезар
(*дзенькаючи грішми*)

Сюди
В кишені я набив. Я — мов у себе дома.
(*Знову сміється*)

Крім того, дама...

Дон Саллюст
О!

Дон Сезар
(*помічає його занепокоєння*)

Прекрасно вам відома...
(*Дон Саллюст слухає з усе більшою тривогою;
дон Сезар продовжує сміятися*)

Дуенья тут була від неї, як мара.
Носата, зморщена, огидна та стара.

Дон Саллюст
Навіщо?

Дон Сезар
Бо вона, звичайно, знати хоче,
Чи стріне дон Сезар її цієї ночі!

Дон Саллюст
(*убік*)

О, небо!

(*Голосно*)
Ну, і що на це ти відповів?

Дон Сезар

Звичайно, пане мій, запевнив, як умів.
Сказав, що жду.

Дон Саллюст

(убік)

Не все, здається, ще пропало.

Дон Сезар

Нарешті капітан, що з шпагою зухвало
З'явився і сказав, що зветься Гурітан...

Дон Саллюст

(занепокоєно)

Що ти зробив з ним?

Дон Сезар

Ех, загинув капітан...

Дон Саллюст

Це правда?

Дон Сезар

А підіть погляньте за стіною.
Лежить убивця ваш з гримасою сумною!

Дон Саллюст

Ти певен, він помре?

Дон Сезар

Боюсь, що буде так!

Дон Саллюст
(убік)

Ну, дяка богів! — минув мій переляк...
Спокійно я зітхну тепер... А щодо нього,
То ми посібника позбавимось такого!
Який брутальний бо посібник!

(Голосно)

А крім них
Ви не стрічали тут нікого?

Дон Сезар

Досить цих!
Та я побачу всіх. Крім того, я бажаю
Під власним іменем тут бути і вважаю,
Що це сенсація на цілий наш Мадрид,
Побешкетую я, кузене мій, як слід!

Дон Саллюст
(убік)

Чорт!

(Швидко наблизившись до дон Сезара)

Золото візьми і геть по тій же хвилі!

Дон Сезар

А ви надішлете в погоню алыгвазилів
І знов спровадите в морську мене блакить!
Та годі.

Дон Саллюст
Вір мені...

Дон Сезар

Не вірю ні на мить.

у цьому палаці в'язниця — це я знаю.
Тут зради вашої я жертву відчуваю.
Інтрига в палаці — то сходи до мети:
З одного боку тут підводяться кати,
А з другого ідуть засуджені до страти.
А вас катюгою на світ родила мати.

Дон Саллюст

О!

Дон Сезар

Піклуватися ж мені про це не слід:
Я сходи витягну з-під вас і ви — в політ!

Дон Саллюст

Клянусь...

Дон Сезар

Я думаю весь план вам зіпсувати.
Одноразово ви умієте тримати
На ниточці одній аж декілька ляльок...
То з них і я одна. Я звідси — ні на крок!

Дон Саллюст

Послухай...

Дон Сезар

Продали піратам дон Сезара,—

Сезара іншого створили, — ось вам кара.
Ім'я спаплюжили моє на весь Мадрід...

Дон Саллюст

Це тільки випадок...

Дон Сезар

Що випадок? Обід,
Що дурнів шахраїм пригощають, пане.
Хай к бісу полетять всі ваші хитрі
плани!

Я хочу 'визволить приреченого з пут:
На кожній вулиці кричатиму я тут
Своє ім'я...

(Стає на підвіконня, визирав)

Агей! Панове! Альгвазили
Завжди під вікнами в таких місцях
ходили.

*(Висуває руку крізь ґрати і, махаючи нею,
кричить)*

Гей!!

Дон Саллюст

(на авансцені, зляканий)

Все загинуло, лиш він назве ім'я...

*(Входять альгвазили з алькадом на чолі. Дон
Саллюст дуже схвилюваний. Дон Сезар уро-
чисто підходить до алькада)*

ПОЯВА ВОСЬМА

Дон Саллюст, дон Сезар, алькад,
альгвавили.

Дон Сезар
(до алькада)

Напевне в протокол, як сподіваюсь я,
Ви внесете...

Дон Саллюст
(показуючи на дон Сезара)
...що він — Маталобо, та й годі.

Дон Сезар
(вражений)

Як!

Дон Саллюст
(убік)

Треба виграти одну добу.
(До алькада)

Цей злодій
Сюди насмілився прийти посеред дня!
Візьміть його!

(Альгвазили хапають дон Сезара)

Дон Сезар
(обурено до дон Саллюста)

Яка нахабна це брехня!
Я ваш лакей!

Алькад
А хто нас кликав?
Дон Саллюст

Я, сеньйоре.

Дон Сезар
Чорт! Це занадто...

Алькад
Я гадаю, що говорить
Він правду.

Дон Сезар
Але ж я — дон Сèзар де-Базан!

Дон Саллюст
Тоді чому плаща чужого носить пан?
Погляньте: там „Саллюст“ є напис
на колеті.
Цього плаща украв він тут у кабінеті.
(Альгвазили зривають з нього плаща, алькад
перевіряє)

Алькад
Так, вірно.

Дон Саллюст
А камзол, якого він надів...

Дон Сезар

(убік)

О, проклятий Саллюст!

Дон Саллюст

(продовжуючи)

Тому лиш кілька днів,
Як д'Альбу злодій цей пограбував
старого.

(Показує герб, заштований на лівому рукаві)

Погляньте — графів герб, сами спитайте
в нього.

Дон Сезар

(убік)

Та він чаклун!

Алькад

(перевіряючи)

Так, так! Два палади...

Дон Саллюст

І чан:

Праворуч — Енпрікес, а ліворуч —

Гусман.

(Дон Сезар намагається вирватися — при цьому кілька дублонів випадають з кишені. Дон Саллюст показує алькадові, що у нього набиті кишені)

Ось доказ!

А л ь к а д
(*киває головою*)

Так!

Д о н С е з а р
(*убік*)

Мене упіймано...

(*Альгвазили обшукують його, відбирають у нього гроші*)

А л ь г в а з и л

Папери.

Д о н С е з а р
О, . бідні записки про любовці й химери,
Під час нещастя своїх я так вас рятував!

А л ь к а д
(*перевіряючи папери*)

Листи?..

Д о н С а л л ю с т
(*показуючи адреси*)

До графа все, до Альби...

А л ь к а д

Так і знав!

Д о н С е з а р

Але...

Альгвазили
(зв'язуючи йому руки)
Нарешті вас упіймано!

Один з альгвазилів
(входячи, до алькада)

Сеньйоре,
Людина там лежить забита: крові —
море!

Алькад
А хто убивця?

Дон Саллюст
(показуючи на дон Сезара)
Він.

Дон Сезар
(убік)
Дуель... Я як збрехав!

Дон Саллюст
Він шпагу у руці, ввіходячи, тримав.
А ось вона.

Алькад
(роздивляючись шпагу)
В крові? Чудово.
(До дон Сезара)

Ну, до суду.

Дон Саллюст

(до дон Сезара, якого ведуть)

Привіт, Маталобо!

Дон Сезар

(робить крок уперед, пильно дивиться на нього)

Негіднику... Паскудо!..

ДІЯ П'ЯТА

ТИГР і ЛЕВ

Та сама кімната. Ніч. На столі — лампа. В момент, коли піднімається завіса, Рюї Блаз на сцені один. На ньому довгий чорний плащ.

ПОЯВА ПЕРША

Рюї Блаз, один.

Кінець. Минувся день, настала ніч
імлиста...

До вечора блукав я вулицями міста.
Надія воскресла... В хвилини ці нічні
На серці лагідно і легко, як ві сні.
Нема жахливого у стінах цих нічого —
Стільці розставлено, ключі вартують
строго,

Закриті шафи... Сплять потомлені німі,
І спочиває дім у супокої й тьмі.

О, так! Нема причин для суму та тривоги

Все зробить джура мій, оскільки стане
змоги,
Та й вірний Гурітан — він сили всі свої
Віддасть, рятуючи жіночу честь її.
О, боже! Як ім'я твоє благословляти,
Що звістку ти мою поміг їй передати
Та захистив мене в скрутну й тривожну
мить

І їй саллюстову допоможеш лють розбить,
Щоб не боялася вона ні зла, ні смерті
І щоб спокійний я за неї міг померти...

*(Виймає схований на грудях маленький флакон
і ставить його на стіл)*

Умри ж, одвержений, і в прірву упати!
Умри в самотності, як падають завжди
Ті, хто спокутує гріхи душі своєї!

*(Розстібує свій плащ, і з-під нього видно лів-
рею, в яку був одягнений він у першій дії)*

Неначе в савані, умри в своїй лівреї!
Цей кат радітиме, коли побачить кров...

(Підпирає кріслом потайні двері)

Щоб хоч у двері він страшні ці
не ввійшов!
(Повертається до столу)

О, джура вірний мій — він знайде
Гурітана!

Коли він вирушив, було ще зовсім рано...

(Пильно дивиться на флакон)

Зі мною ж скінчено... Суворий присуд мій
Я підписав собі... Тепер спокійно стій
Над домовиною — терпець в собі
виховуй.

Та стріти смерть свою я вже давно
готовий.

Ніхто не в силі вже здійснить пекельну гру,
Мені зашкодивши... Кінець... Тепер —
умру.

(Сідає у крісло)

Проте вона мене кохає, правий боже!
Чи знову мужності здобути серце зможе?

(Плаче)

О, краще б, боже мій, життя ти перш
відняв!

(Закриває обличчя руками)

О, боже!

(Підводить голову, розгублено дивиться на флакон)

Той, хто це продав мені, спитав,
Який сьогодні день — і я не міг сказати...

ПОЯВА ДРУГА

Королева, Рюї Блав.

Королева

Дон Сезаре!

Рюї Блаз

(швидко затуляє плащ, з жахом)

Вона... Вона прийшла! У пастці дикій цій
На неї жде загин!

(Голосно)

О, пані!

Королева

Боже мій!

Цей жах у голосі... Сезаре!

Рюї Блаз

Хто принадив

Сюди вас?

Королева

Ти.

Рюї Блаз

Як! Я прийти сюди вам радив?!

Королева

Але ж одержала від тебе я...

Р ю ї Б л а з
(задиhaючись)

Мерщій!

К о р о л е в а

Листа...

Р ю ї Б л а з

Від мене?

К о р о л е в а

Так! Адже це почерк твій?

Р ю ї Б л а з

Тут можна голову об мур собі розбити...

Я не писав листа! Мій боже, що ж
робити?!

Я не писав листа ніякого до вас!

К о р о л е в а

(дістає записку, показує)

Читайте ж!

(Рюї Блаз, украй схвилюваний, бере листа,
схиляється над лампою, читає)

Р ю ї Б л а з

Боже мій!.. „Неублаганний час
Великої біди звисає наді мною.
Одначе, ви могли б всесильною рукою

Той грім страшний і злий нехайно
зупинить“.

*(Приголомшений, дивиться на лист, мовби не
маючи сили продовжувати)*

Королева

(продовжує читати)

„Наважтеся в мій дім прийти бодай
на мить —
Інакше згине все. Свій розум, власне
щастя

До ніг я вам кладу“.

Рюї Блаз

(ніби згасаючи)

О, зрада!

Королева

(читає далі)

„Вам удасться
Прийти до мене в дім, не пізнаний ніким.
Зустріне вас слуга мій вірний і за ним
Ви пройдете... Лише в будинку
назовіться“.

Рюї Блаз

(убік)

Про лист я цей забув...

(Грізно до королеви)

Ідіть нехайно звідси!!!

Королева

Я зараз, дон Сезар... Але благаю вас —
Скажіть, чому такі недобрі ви в цей час?
Чи я вчинила зле?

Рюї Блаз

О, що ви наробили!
Ви згубите себе!

Королева

Чому?

Рюї Блаз

Не маю сили
Сказати вам...

Королева

Сама ж дуенью я сюди
Послала, щоб бува не сталося біди!

Рюї Блаз

Ідіть!

Королева

Ах, так, в цю мить над вами меч
той висне!
І щоб мене також не вдарило зловісне
І хиже зло, — мене ви гоните мерщій!

Р ю ї Б л а з

І як подумати могли ви, боже мій!
Лишитись тут в цей час... Та ще з своєї
волі!

К о р о л е в а

Листа писали ви?

Р ю ї Б л а з

(благаючи)

Чи ще вам не доволі?!

К о р о л е в а

Ви гоните мене?

Р ю ї Б л а з

(беручи її за руку)

Благаю зрозуміть...

К о р о л е в а

Ах, знаю... ви листа писали в першу мить,
А потім...

Р ю ї Б л а з

Я писав. Я — демон. Поспішай же!
Адже, мале дитя, потрапила ти майже
До пекла, і воно уже з усіх боків...
Щоб все розповісти, мені бракує слів...
Послухай... зрозумій... Не любить в світі
жоден

Тебе, як я люблю... Я серце вирвать
згоден,
Щоб лиш звільнилась ти від цих страшних
примар.
О, я люблю тебе... Тікай же!

Королева

Дон Сезар...

Рюї Блаз

Біжи!.. Але ж тебе впустили до покою...

Королева

А так...

Рюї Блаз

Диявол! Хто ж?

Королева

Стояв він за стіною

Сховавшись...

Рюї Блаз

Так... А що за одяг був на нім?
Вам здавався, пані, він високим чи
низьким?

*(З найдальших дверей з'являється людина,
замаскована)*

Людина в масці

Це я!

(Скидає маску. Це — дон Саллюст. Королева і Рюї Блаз із жахом пізнають його)

ПОЯВА ТРЕТЯ

Ті ж самі та дон Саллюст.

Рюї Блаз

(до королеви)

Рятуйте ж бо мерщій життя своє ви!

Дон Саллюст

Шкода! Іспанської нема вже королеви,
Принцесо Нейбурзька.

Королева

(з жахом)

О!

Дон Саллюст

(вказує на Рюї Блаза)

Ви людині цій
Вже другом стали? Що ж!

Королева

Великий боже мій!
Це пастка... Дон Сезар!

Грошей в ній ви знайдете чимало.
Я вам допоможу. І, доки не світало,
рушайте; без турбот Толедо минете
І через Алькантар — до моря. А проте
лиш в Португалію, а там — куди завгодно.
Нам зовсім байдуже. Мерщій кажіть же
„згодна“.

Клянуся вам — про це я знаю лиш один.
Коли ж не хочете, — за п'ять чи шість годин
Мадрид дізнається, — пригоді будуть раді!
Прошу не гніватись: тепер ви в нашій
владі.

(Указуючи на стіл, на якому прилад до писання)
Ось, пані, маєте: перо і каламар.

Королева
(вражена, падає в крісло)

В його я владі.

Дон Саллюст
Так. І — свідок дон Сезар —
Угоди й підпису — це все, чого бажаю.
*(Тихо до Рюї Блаза, який слухав, стоячи нерухо-
мо, ніби повергнутий громом)*

На мене покладись — я лиш про тебе
дбаю.

(До королеви)

Пишіть же!

Королева
(тремтячи, убік)

Що робить?

Дон Саллюст
(схилившись до її вуха, подає їй перо)

Мерщій! Згубивши трон,
Ви щастя знайдете дорожче від корон.
Ніхто не знатиме. Всі слуги поза домом.
Лиш нам, учасникам, лишиться це
відомим.

(Намагаючись вложити в її пальці перо, яке
вона не наважується взяти, але також і не
відхиляє)

Що ж, не підпишете — самі себе вб'єте!
Скандал і монастир.

Королева
(пригнічено)

О, боже!

Дон Саллюст
(указує на Рюї Блаза)

А проте,
Вас любить дон Сезар, він гідний вас
в усьому —
Вельможа, майже князь, шляхетного
він дому,
Він замок має свій, маєтки, добрий сан,

Він — герцог д'Ольмедо, іспанський
гранд Базан

(Підштовхує руку королеви, яка сидить розгублена і вже майже готова піддатись)

Рюї Блаз

(раптом, ніби прокинувшись)

Неправда! Я лакей і звуся Рюї Блазом!

(Вихоплює з рук королеви перо і розривав пергамент)

Не треба, не пишіть. З усім скінчімо
разом.

Королева

Що? Що ви, дон Сезар?

Рюї Блаз

(скидаючи плащ, являючись без шпаги і в лівреї)

Я вам назвав ім'я:

Я звуся Рюї Блаз, служу лакеєм я!

І досить зради вже! Це може дивним
здасться, —

Спасибі! Більше я свого не хочу щастя!

А намовляти вам вже не удасться знов.

Мені ж прокинутись, мій пане, час

прийшов.

І хоч у змові я з руками і ногами, —

І кроку жодного я не зроблю за вами!

Ми підлого звання тепер товариші:

Я — одягом лакей, а ви — лакей в душі!

Дон Саллюст
(холодно, до королеви)

Він дійсно мій лакей.
(Велично до Рюї Блаза)

Мовчать!

Королева
(скрикує, ламає руки у відчаї)

О, мій боже!

Дон Саллюст
(продовжуючи)

Він надто поспішив — це справі
не допоможе.

(Схрестивши руки на грудях, випростується
і говорить громовим голосом)

А втім, тепер дарма! Я перейшов межу:
Як слід помстився я і врешті все скажу.

(До королеви)

О, сповниться Мадрід сьогодні сміху
й дзвону!

Звільнили ви мене, — я ж вас звільнив
від трону.

Ви вигнали мене, — і я вас геть жену,
До пари ви знайшли мені з служниць
жону,

(Регочеться)

А я в коханці вам послав свого лакея!
Ви ще одружитесь, напевне... Та зате я
Вас розлучив з престолом!

(Сміється)

Боже мій!
Щоб герцогинею зробитися самій,—
От через що його ви герцогом зробили!!

(Скригоче зубами)

Жбурнули ви мене безжалісно, щосили —
І заспокоїлись... У певності своїй!

(В той час, коли він говорить, Рюї Блаз підходить до дверей в глибині, непомітно замикає їх, потім так само підходить до дон Саллюста ззаду і, коли дон Саллюст виголошує останні слова, з ненавистю дивлячись на королеву, Рюї Блаз швидко вихоплює з його піхов шпагу)

Рюї Блаз

(грізно, з шпагою в руках)

І ви наважились в присутності моїй
Свою образити, сеньйоре, королеву?!

(Дон Саллюст кидається до дверей, Рюї Блаз перетинає йому дорогу)

О, двері замкнено на заціпку сталеву!
Дарма — не вийдете, це зовсім марний
труд.

Був сатана за вас — ви панували тут,
А має намір він тебе тепер звільнити, —

Нехай покаже це! Черга за мною

мстити.

Гадюк стрічаючи, хай чавить їх нога!

Ні чорт не з'явиться сюди, ані слуга.

Тебе притисну я, — застогнеш

до нестями.

(До королеви)

Дозволив пан собі негречним бути

з вами?

Я поясню це вам... він зовсім без душі.

Він, забавляючись, знущався і душив

Мене учора ще, жорстоко, як потвора.

Він серце, бавлючись, мені розбив учора.

Він зневажав мене, знущався без пуття,

А я благав його, я плакав, як дитя!

(До маркіза)

Про кривди тут свої ви говорили, пане:

Я зневажаю їх — хай це відомо стане.

Не розумію їх, до того ж — при мені —

Її величності образи ви брудні

Посміли кинути, цю жінку оганьбити,

І не подумали, що можу вас я вбити!

О, ні, не дурень ви — тим справді це

дивніш.

Невже гадали ви, що можна при мені ж

Чинити злочин цей, не боячись розплати?

Тож, пане, слухайте: як мушиш справу

мати

З ганебним зрадником чи лицеміром
злим,
То плюй між очі і вчини над ним
Свій суд, і присуд свій безжалісно
виконуй.
Рабом чи паном будуть, а присуд твій
законний:
Сокиру видобудь, чи шпагу, а чи ніж —
Рубай, коли його, чи найпростіше — ріж!
Хто вже лакеєм був, той може катом
стати.

Королева

Ви не вб'єте його!

Рюї Блаз

Так, треба жалкувати,
Що справу цю робить доводиться при вас,
Та покінчити з ним я мушу сей же час.
І саме тут.

(Штовхає дон Саллюста до темної кімнати)

Ідіть! Мерщій мені молитись!

Дон Саллюст

Це вбивство!

Рюї Блаз

Певен ти?

Дон Саллюст

(озирає все навкруги повними люті очима)

Тут шпаг нема, щоб битись!

(До Рюї Блаза)

Хоч шпагу!

Рюї Блаз

О, маркіз, ти здатний ще на жарт!
Невже господарю з лакеєм битись варт?!
Дуель? Та що це ти! Я ж, кажучи

між нами,

Лакей, одягнений в червоне з галунами,
Якого милують, а потім б'ють за мить,
Та хто, розгнівавшись, сеньйора може
вбить.

Тож я уб'ю тебе — святому богу дяка!—
Умри ж, негіднику, ганебно, як собака!

Королева

Прошу... Помилуйте!

Рюї Блаз

(схопивши дон Саллюста, до королеви)

Тут мститься кожен з нас,
І ангел демона в такий великий час
Урятувати вже не в силі.

Королева

(на колінах)

Я благаю!

Дон Саллюст

(кричить)

Рятуйте!!

Рюї Блаз

(здійнявши шпагу)

Годі вже, бо я часу не маю!

Дон Саллюст

(з криком кидається на нього)

Мене вбивають... Чорт!

Рюї Блаз

(штовхає його у двері, обидва зникають)

Це кара...

Королева

(лишившись на самоті, падає в крісло)

Боже мій!

(Хвилинна тиша. За мить Рюї Блаз повертається без шпаги)

ПОЯВА ЧЕТВЕРТА

Королева, Рюї Блаз.

Хитаючись, Рюї Блаз робить кілька кроків у напрямку до королеви. Вона сидить нерухома. Рюї Блаз падає до її ніг, дивлячись додола, ніби не насмілюючись звести очі на неї.

Рюї Блаз
(тихо, але урочисто)

Ваша величність, ні, не був я лиходій.
Я не наближуся... Та мушу вам сказати:
Не стільки винен я, як ви б могли
гадати...

Так, знаю, зрадивши, здаюсь я вам
гидким.

О, ні, не легко це розповісти... Між тим,
Повірте, — мозок мій не сповнений
підлоти.

Душею чесний я. І був я чесним доти,
Аж поки розум мій в коханні не втонув.
Я захищатися не хочу... Мусив був
Я інший шлях знайти собі... Провину
Я маю все ж тяжку і через це лиш
гину.

Королева

Сеньйор...

Рюї Блаз

Не бійтеся, я ближче не піду.
Я вашій милості лише свою біду
В усіх подробицях хотів би розказати.
О, ні, душа моя не в силі зради знати!
Сьогодні день увесь з безумством
на лиці
Блукав я площаами, і з болем люди всі

Округ дивилися... І от біля лікарні,
Яку відкрили ви, крізь муки серця марні
В тяжкому маренні раптово я відчув,
Як піт, що краплями на лобі виник був,
У щирій жалості втирала жінка проста.
Благаю, зжальтеся!

Королева

Чого вам?

Рюї Блаз

(у благанні зводить руки)

Тільки злості
В душі не майте. О! Простіть лише
мені!

Королева

Ніколи!

Рюї Блаз

(зводиться, повільно іде до столу)

Боже мій!

Королева

Я не прощу!

Рюї Блаз

(бере флакон і раптово випиває те, що в ньому)

Сумне

Життя моє, згасай!

Королева
(підводиться, біжить до нього)

О, що він робить?!

Рюї Блаз
(становлячи флакон)

Годі.
Страждання скінчено у муках і незгоді.
Благословляю вас, хоч ви мене кляли.
Кінець. Прощайте.

Королева
(вражена)
Ні! Не вірю я!

Рюї Блаз
Коли
Про те я думаю, що ви мене любили,
Ви, бідний ангел...

Королева
Що ж з собою ви зробили?!
Кажіть — ви чуєте! — що був це за напій?
Сезаре, слухай же... Ти, ти коханий мій!
Я вірю, любий мій Сезаре, і прощаю!

Рюї Блаз
Я — Рюї Блаз.

Королева

Так, так! Ти Рюї Блаз, я знаю...
Та що зробили ви? Кажіть! Це мій наказ!
Це не отрута, ні? Кажіть же, Рюї Блаз!
Кажіть!

Рюї Блаз

Отрута... Так. Та тільки серце радо
Стискається... Дозволь, ясна моя розрадо,
Щоб королеву цю благословив лакей!
Вона утішила душевний голод цей,
Бо жив він люблячи і з жалем помирає...

Королева

Отрута! Боже мій... Це я, хто так кохає,
Тебе убила!.. О, коли б простила...

Рюї Блаз

(тихо)

Ні.

Те саме б я зробив.

(Королева підтримує його, голос поволі згасає)

Чи міг в такому сні
Я жити ще?.. Прощай!

(Указуючи на двері)

Мерщій тікай щосили!

Рятуйся!

(Падає)

Королева
(кидаючись до нього)
Рюї Блаз!!

Рюї Блаз
(помирає, але приходить до пам'яті, коли ко
ролева вимовляє його ім'я)
Спасибі, друже милий...

КІНЕЦЬ.

ВІД РЕДАКТОРА

У нас в Радянському Союзі широкі маси знають Віктора Гюго головним чином як романиста — автора «Знедолених», «Собора Паризької Богоматері», «Людини, яка сміється». Проте за своє велике життя Гюго проявив себе в найрізноманітніших галузях літературної творчості. Він — один з найбільших французьких поетів ХІХ віку, популярний романист, палкий публіцист, темпераментний політичний оратор, драматург-реформатор французької сцени.

Діяльність письменника в галузі театру — його «Передмова до Кромвеля» і дальша драматургічна практика справді створили реформу на французькій сцені, утвердивши на ній новий романтичний стиль і новий метод, завдали нищівний удар спорохнілому класицизму.

Перед тим як говорити про ідейно-творчі принципи Гюго в галузі театру та про його драматургічну практику, треба коротенько зупинитись на стані французької драматургії напередодні того знаменитого вечора, коли в театрі «Французька комедія» була поставлена прем'єра романтичної драми Гюго «Ернані», спектакля, що перетворився в генеральний бій між прихильниками класицизму і прибічниками нової школи — романтиками.

Драматургічна література у Франції (за винятком комедійного жанру) на початку ХІХ століття визначалася двома діаметрально протилежними жанрами: класицистською трагедією і мелодрамою.

Класицистська трагедія, вірна принципам поетики Буало, що спиралася на такі видатні зразки, як трагедії Корнеля і Расіна, нерідко служила ідейним рупором аристократії в її боротьбі з третім станом. І якщо в роки революції і якобінської диктатури, корячись духові епохи, класицистська трагедія, що завжди охоче черпала сюжети з античної міфології і стародавньої історії, прославляла громадські доблесті, республіканські доброчесності, народних трибунів і вождів пригноблених монархією мас, то уже в епоху Наполеонівської імперії сильно дав про себе знати поворот вправо — демократичні лозунги поступаються місцем перед монархічними тенденціями. На час реставрації Бурбонів класицизм стає нічим не прихованим стилем реакції. В цьому відношенні варто уваги висловлювання газети «Журналь де-Деба», надруковане в червні 1814 р.: «Будемо й далі твердо дотримуватися французького смаку. Ми не зрушимо твердого, як камінь, фундамента нашої літературної конституції. Ми будемо постійно вірити в досконалість Расіна і Буало. Це символ віри, поза якою нема спасіння».

Докорінно відмінним від класицистської трагедії жанром була мелодрама. В протилежність першій, що переважно ставилась в театрі «Французької комедії», вона, будучи демократичною по своїй природі, розвивалася на сценах бульварних театрів, носила явно виражені, порівняно з класицистською трагедією, реалістичні тенденції, а свій генезис робила, спираючись на так звану „мі-

щанську» сентиментальну драму, теоретиками якої у XVIII віці були Бомарше, Дідро і Мерсьє.

Для мелодрами характерні: наявність заплутаної інтриги, гострих сценічних положень, різкий розподіл світла і тіні, «добра» і «зла», піднесений, пишний стиль прозаїчної мови (на відміну від класицистської трагедії, що писалася олександрійським віршем, мелодрами писалися прозою), загальною тенденцією перш за все впливати на почуття глядачів. Дія мелодрами звичайно відбувалася у дрімучих лісах, зруйнованих замках, притонах розбійників тощо. Сформувавшись як жанр в роки революції, мелодрама відображала ідеологію прогресивної буржуазії, її віру в торжество правди; не випадково в фіналах мелодрам «порок» засуджувався, а «добродіє» торжествовала.

Якщо класицистську трагедію репрезентували все ті ж Корнель, Расін та їх численні послідовники, то типічними зразками мелодрам першої чверті XIX століття були твори «Корнеля бульварів» — Піксерекюра і його суперника — «Расіна бульварів» Кеньє.

Молодий Гюго послідовно випробував свої сили в обох жанрах: бувши підлітком, він написав дві класицистські трагедії — «Іртамена» і «Ателія, або Скандінаві», а через два роки, звільнившись від захоплення класицизмом, віддав данину «плебейському» жанру, створивши типічну мелодраму — «Інес де-Кастро».

На цей час (початок 20-х років) припадають значні для історії французької літератури і театру події: видання перекладу творів Шекспіра, вихід в світ, в зв'язку з цим виданням, книги Стендаля — «Расін і Шекспір» — і гастролі у Франції англійської трупи з шекспірівським репертуаром.

Боротьба буржуазії проти аристократії, що стала знов до влади і відродила класицизм, на літературній арені знайшла свій відбиток в статті Стендаля, гостро скерованій проти класицизму. Прапором цієї боротьби став романтизм.

Стендаль писав: „Романтизм — це мистецтво давати народам такі літературні твори, які за сучасного стану їх звичок і вірувань можуть дати їм найбільшу насолоду. Класицизм, навпаки, пропонує їм літературу, яка давала найбільшу насолоду їх прадідам». Пропагуючи Шекспіра і протиставляючи його театр поетичній доктрині Буало і драматургічній практиці Расіна, стаття Стендаля заклала теоретичні основи майбутнього романтичного стилю французького театру, стилю, який через чотири роки (1827 р.) був сформований В. Гюго в його «Романтичному маніфесті» — передмові до драми «Кромвель».

Сюжет драми «Кромвель» дав Гюго знаменитий трагік Тальма. Смерть старого артиста позбавила можливості поставити цей великий за обсягом і малосценічний твір на сцені, однак передмова до нього на багато років пережила саму п'єсу і заклала початок боротьбі за звільнення французької сцени XIX віку від ґнаслідуваних нею класицистських традицій. Разом з цим «Романтичний маніфест», стверджуючи в літературі і театрі новий романтичний напрям, прокладав шляхи для формування теорії реалістичного мистецтва середини XIX століття.

В чому полягали основні принципи, висунуті Гюго в його передмові? Різко протиставляючи романтизм античній літературі, письменник відкидає книжні правила, закликає коритися лише голосу природи і власного натхнення, висуває теорію гротеску, вважаючи її найбагатшим засо-

бом контрасту. «Одне і те ж постійно повторюване враження кінець кінцем стає стомливим. Піднесене в піднесенім не легко становить контраст, а відпочинок потрібен від усього, навіть від прекрасного. Навпаки, гротеск—це наче пауза, порівняння, вихідна точка, від якої підіймається до прекрасного в більш свіжим збудженим сприйманням».

На думку Гюго, використання гротеску примушує письменника бути вірним природі.

Відкидаючи поетичний принцип Буало, що поділяє драматичні твори на жанри, він як зразок називає твори Шекспіра. «Шекспір — це драма; а драма, що сплавляє в одному диханні гротескне і піднесене, страшне і жартівливе, трагедію і комедію, становить особливість, характерну для нової літератури».

Далі, Гюго, обстоюючи свободу драматичної творчості, рішуче відмовляється від догматичних правил класицизму («нема інших правил, крім загальних законів природи») і пресловутих «трьох єдностей», точніше — від єдностей часу і місця, зберігаючи єдність дії, як необхідну приналежність усякого драматичного твору.

І, нарешті, бажання наслідувати природу призводить Гюго до вимоги строго додержувати колорит місця й часу.

«Драма, — пише він, — повинна глибоко проїнятися колоритом епохи; він повинен полягати, так би мовити, в самому її повітрі, щоб, лише входячи в неї і виходячи, можна було примітити, що вступаєш в інший вік та іншу атмосферу».

Такі основні теоретичні положення знаменитої «Передмови», що сяяла в очах молоді, за словами друга й учня Гюго — Теофіля Готьє, як «скрижалі закону на Синаї».

Деякі вимоги Гюго були здійснені на практиці в мелодрамах Піксерекюра і Кен'є, однак справжній свій відбиток вони знайшли в драматургічній практиці романтиків — О. Дюма - батька, Альфреда де-Віньї і, насамперед, самого В. Гюго.

Скоро після опублікування «Романтичного Маніфесту» на сценах Парижа ставляться романтичні драми О. Дюма (Генріх III і його двір» — 1829 р.), А. де-Віньї (переробка шекспірівського «Отелло») і «Ернані» В. Гюго (1830 р.).

Ми вже говорили про те, що останній спектакль перетворився в генеральний бій між класицистами і молоддю — прихильниками теорії Гюго. З цього бою романтики вийшли переможцями. Їх перемога означала остаточне падіння класицизму і утвердження на офіційній сцені («Французька Комедія») демократичної драматургії.

Дії п'єс Гюго відбуваються в різних країнах, в різні історичні епохи — у Франції Франціска I і Людовіка XIII («Король бавиться», «Маріон де-Лорм»), в Іспанії («Ернані», «Рюї Блаз»), в Німеччині («Бургграфі»), в Італії («Анджело», «Лукреція Борджіа»). Заглиблення в історію різних народів дає можливість письменникові показати багатство і різноманітність колориту різних країн, розкривати яскраві і сильні особи.

Добре знання сцени та її законів дозволяє Гюго будувати чіткі і вражаючі сюжети, майстерно використовуючи закон про сценічні контрасти, сполучаючи піднесене з комічним.

Але головною позитивною стороною його драм, що забезпечила їм тривалий на той час успіх, були ідейно-політичні установки і висока поетична пристрасть. Гюго обрушується в своїх драмах не тільки на деспотію (Франціск I, Рішельє, Салюст де-Базан), але й на самі устої суспільства.

Не випадково його герої — розбійник Ернані, лакей Рюї Блаз, блазень Трібуле, куртизанка Маріон де-Лорм, звичайний робітник — чеканщик Гільберт, — будучи відлюдками суспільства, зображені автором вищими, благороднішими і чистішими, ніж середовище, в боротьбу з яким вони вступають.

Торжество романтичної драматургії не було довгочасним; скоро вона поступається місцем реалістичній школі, проте значення реформи Гюго в галузі театру назавжди залишиться величезним.

Своїми творами і теоретичними висловленнями романтики сприяли краху класицистських устоїв, закономірно підготували прихід на літературну арену буржуазного реалізму.

* * *

Над сюжетом «Рюї Блаза» В. Гюго працював багато років. Любовна історія лакея і королеви, що розгортається на екзотичному іспанському матеріалі, таїла в собі багатющі можливості здійснити в драматичній формі принципи нової романтичної школи. Щоправда, фабула, задумана Гюго, містила в собі і великі труднощі з точки зору життєвої правди. Протиріччя між ефектною антитезою і реальністю було тут більш ніж в інших драмах письменника очевидне.

Своїми літературними попередниками «Рюї Блаз» мав драму англійського романтика Бульвера Літтона «Дама з Ліона» (де, уражений честолюбством дочки ліонського багатія, герой мстить їй тим, що видає колишній своїй коханій простого садівника за принца іноземної держави; останній, що кохає обмануту жінку, в фіналі п'єси, подібно до Рюї Блаза, розкриває їй таєм-

ницю) і п'єсу французького письменника Гальярде «Стрюензе, або лікар королеви» (де королева Данії, вазнавши на собі наслідки нещасливого шлюбу, закохується в придворного лікаря і, всупереч сподіванням знаті, настановляє його на першого міністра). Варто також нагадати, що комедійну розробку драматичної теми Гюго ми знаходимо ще в мольєрівських «Смішних манірицях».

Все це, а також мемуарні та історичні матеріали («Мемуари про іспанський двір» графині Онуа, тритомна праця французького історика Бейрака «Теперішнє становище Іспанії»), розчинившись у творчій фантазії Гюго, допомогло йому створити «Рюї Блаза». Дотримуючись своєї теорії драми, він довів контрасти своїх попередників (придворний лікар — королева, садівник — дочка негоціанта) до граничної межі (королева — лакей), ускладнивши при цьому сюжет додатковими лініями (дон Сезар, Гурітан), що вносять до нього елементи гротеску.

Написаний влітку 1838 року, «Рюї Блаз» викликав бурхливі протести послідовників класицизму і палкий прийом у друзів письменника — прихильників романтичної школи.

П. Нестеровський

ПРИМІТКИ

1. *Рюї Блаз* — вигаданий персонаж.

2. *Донья Марія Нейбурзька* — дочка баварського князя Вільгельма Філіппа—в 1690 р. стала дружиною іспанського короля Карла II. Вела активну дипломатичну гру на користь своїх баварських родичів. Гюго в трактовці цього образу свідомо відійшов від історичної правди і зробив з Марії Нейбурзької «сумуючу доброчесність».

3. *„Таж Франція тепер країна нам ворожа“*. В той час відносини між Іспанією і Францією були загострені через довголітню боротьбу за Фландрію.

4. *Нунцій* — намісник папи в окремій державі.

5. *Аранхуес* і *Ескуріал* — розкішні палаци, резиденція іспанських королів.

6. *Дені* — стародавня фортеця Іспанії на березі Середземного моря.

7. *Ландскнехт* — старовинна гра в карти.

8. *„За рік поглинула б, здається, ціле Перу“*. В ті часи Перу було найважливішою колонією Іспанії в південній Америці, звідкіля в незчисленній кількості вивозили в метрополію срібло.

9. *„...Всю Португалію й Бразілію без бою“*, — Португалія, завойована Філіппом II, відокремилась в той час від Іспанії. Через чотирнадцять років після цього (1654) Бразілія стала португальською колонією.

10. В цей період Іспанія переживала період занепаду своєї колишньої могутності.

Штейнфорт — місто в Люксембурзі, провінції, захоплений в 1684 р. Францією.

Брізак — місто в Ельзасі, також захопленому Францією в 1648 р.

11. *Русільйон* — провінція на півдні Франції, яку остання відняла в Іспанії в 1659 р.

12. *Ормуз і Гоа* — острови в Індійському океані, що відійшли до Португалії після її відокремлення від Іспанії.

13. *„Три сотні втратили ми різних кораблів“.* — Натяк на вгубні для Іспанії бої з Англією, яка в той час поступово виходила на арену всесвітнього панування, витискуючи Іспанію.

14. *„Мадрид зробили вже стомовним Вавилоном“.* В ці часи в Мадрид з усієї Європи, шукаючи легкої наживи, рушили всілякі авантюристи і декласовані елементи.

15. Перелічені тут бідування були наслідком «революції цін», викликаній надмірним ввезенням в Іспанію золота і дорогоцінностей з її американських колоній.

16. *Галіон* — парусне судно, що служило в Іспанії для вивезення дорогоцінностей з Америки.

17. *Ганнібал* — карфагенський полководець, воював з Римом.

18. *„...щоб скасувать нехайно шлюб ваш“.* Католицька церква при публічному викритті зради жінки припускала розлучення подружжя. В разі вчинення зради коронованою особою церква вимагала насильницького замкнення її в монастир.

Редактор П. Нестеровський.
Техредактор В. Тернавський.

Виктор Гюго — Рюи Блаз
(на українском языке).

БФ 02502. Здано на виробництво 15-ІІ 1948 р. Підписано до друку 20-VII 1948 р. Друк. арк. 7,25. Обліково-видавничих 8. Тираж 5000. Замовл. № 495. Ціна 8 карб.

Друкарня „Мистецтво“, Харків, Пушкінська, 44.